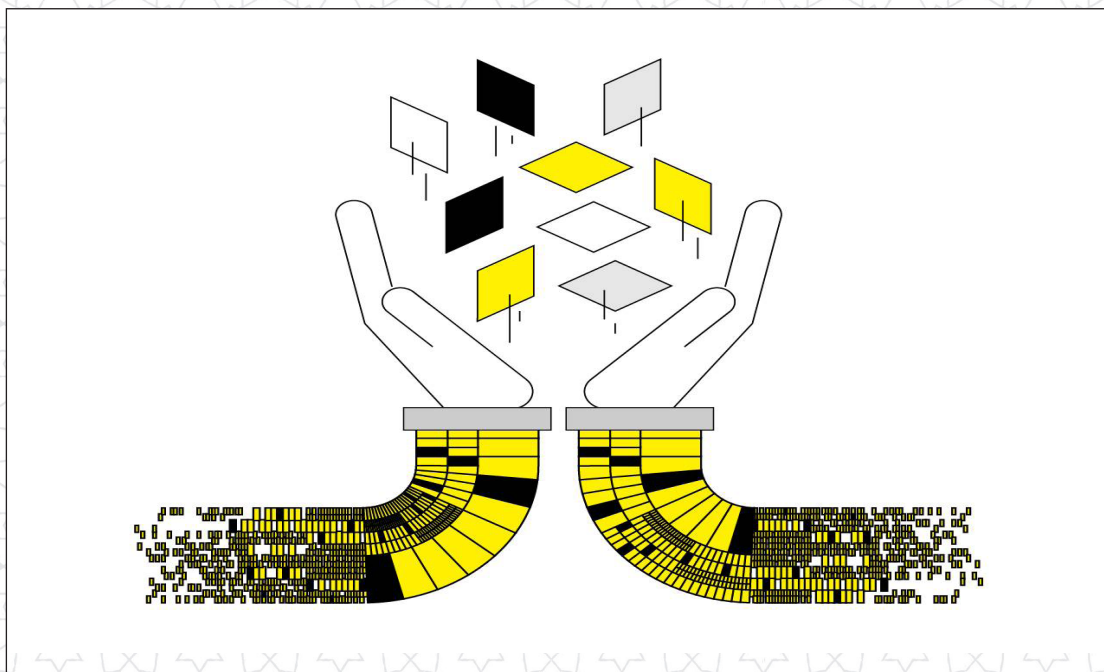

ارزشیابی فارغ از هدف؛ پیش‌بینی و تحلیل پیامدهای واقعی (مطلوب و ناخواسته) قانون

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شماره مسلسل: ۱۹۹۳۴
کد موضوعی: ۳۵۰

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

تاریخ انتشار:
۱۴۰۳/۵/۸

عنوان گزارش:

ارزشیابی فارغ از هدف؛
پیش‌بینی و تحلیل پیامدهای واقعی (مطلوب و ناخواسته) قانون

نوع گزارش: طرح ولایحه □، نظارتی □، راهبری ■

نام دفتر:

مطالعات حکمرانی

تهیه و تدوین کنندگان:

جعفر زینت‌بخش، حسین بابایی مجرد، مهدی خسروی

اظهار نظر کنندگان:

فهمیه غفرانی (مطالعات مدیریت)، بهزاد عطارزاده (مطالعات اجتماعی)

ناظر علمی:

مهدی عبدالحمید

گرافیک و صفحه‌آرایی:

انسیه بهاء‌بزرگی

ویراستار ادبی:

زهره عطاردی

واژه‌های کلیدی:

۱. موج‌های ارزشیابی
۲. رویکردهای ارزشیابی
۳. ارزشیابی فارغ از هدف
۴. ارزشیابی مبتنی بر هدف
۵. ارزشیابی پیشینی
۶. ارزشیابی پسینی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۲/۰۲/۰۱

فهرست مطالب

۶	چکیده
۷	خلاصه مدیریتی
۹	۱. مقدمه
۱۰	۲. نظریه ارزشیابی؛ پارادایم‌ها و رویکردها
۱۰	۲-۱. چهار موج ارزیابی
۱۲	۲-۲. رویکردهای نظریه ارزشیابی
۱۴	۲-۳. رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف
۱۶	۲-۴. رابطه ارزشیابی مبتنی بر هدف و ارزشیابی فارغ از هدف
۱۷	۲-۵. انتقادات به رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف
۱۸	۳. انجام ارزشیابی فارغ از هدف؛ مدل‌های اجرایی و روش‌شناسی
۱۸	۳-۱. نقطه شروع؛ جمع‌آوری داده
۱۸	۳-۲. پیش‌نیازهای روش‌شناختی برای ارزیاب فارغ از هدف
۱۹	۳-۳. چک‌لیست ارزشیابی فارغ از هدف
۲۰	۳-۴. تسهیل ارزشیابی فارغ از هدف؛ توجیه، تبیین و نیازسنجی
۲۰	۴. مدل پیشنهادی ارزشیابی فارغ از هدف برای مجلس شورای اسلامی
۲۲	۴-۱. جانمایی ارزشیابی فارغ از هدف در مدل پیشنهادی ارزشیابی
۲۶	۵. نتیجه‌گیری
۲۸	منابع و مأخذ

فهرست جداول

۱۱	جدول ۱. مراحل خردگرایی رادیکال
۱۲	جدول ۲. برخی از ویژگی‌های چهار نوع رویکرد ارزشیابی تخصص‌محور
۱۴	جدول ۳. نسبت‌سنجی میان موج‌ها و رویکردهای ارزشیابی (ساخته پژوهش حاضر)
۱۹	جدول ۴. چک‌لیست بایدها و نبایدهای ارزشیابی بدون هدف
۲۳	جدول ۵. رویکردها، مبانی و روش‌های پیش‌بینی
۲۴	جدول ۶. معیارهای ارزشیابی پسینی
۲۵	جدول ۷. فنون ارزشیابی در رویکرد ارزشیابی نظری تصمیم
۲۷	جدول ۸. آرایش ساختاری مرکز پژوهش‌های برای انجام ارزشیابی فارغ از هدف

فهرست شکل

۱۷	شکل ۱. ارزشیابی مشترک مبتنی بر هدف و فارغ از هدف
۲۲	شکل ۲. مدل فرایندی ارزشیابی در مجلس شورای اسلامی

ارزشیابی فارغ از هدف؛

پیش‌بینی و تحلیل پیامدهای واقعی (مطلوب و ناخواسته) قانون

چکیده

مجلس شورای اسلامی در سرشت خود، هویت نمایندگی مردم را داراست که تجلی این هویت در دو مقام تقنین و نظارت می‌باشد؛ این نوشته بر وظیفه دوم مجلس یعنی نظارت متمرکز است و این مفهوم را توسعه به مفهوم عالی‌تری به نام ارزشیابی داده و به شرح یکی از مدل‌های مهم ارزشیابی که انجامش در توان معاونت نظارت مجلس شورای اسلامی به جهت امکانی (امکان زمانی، مالی، اطلاعاتی و بوروکراتیک) است؛ می‌پردازد. رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف، برخلاف رویکرد ارزشیابی مبتنی بر هدف که به مطالعه میزان و کیفیت تحقق اهداف قانونگذار می‌پردازد به آثار واقعی قانونگذاری متمرکز است؛ بی‌شک در این ارتباط به سنجش پیامدهای ناخواسته مثبت یا منفی قانونگذاری نیز حساسیت نشان خواهد داد. این گزارش ضمن معرفی این رویکرد، با ارائه پیشنهادهایی درخصوص ساختار فعلی معاونت نظارت مجلس و سازگار بهره‌مندی آن از سایر بخش‌های مجلس نظیر مرکز پژوهش‌ها، بر انجام مؤثرتر امر مهم نظارت و ارزیابی، تأکید می‌کند.

بیان/شرح مسئله

مجلس شورای اسلامی در سرشت خود، هویت نمایندگی مردم را داراست که تجلی این هویت در دو مقام تقنین و نظارت می باشد. کارآمدی و اثربخشی هر چه بیشتر فعالیت های نمایندگان در عرصه قانونگذاری، در گرو توجه نمایندگان به موضوع نظارت بر قوانین است که تضمین کننده به ثمر رسیدن هدف مقنن از تقنین است. می توان گفت فلسفه نظارت پارلمانی، بررسی و کنترل اجرای صحیح قانون به وسیله همه ارکان، نهادها و مقام های دولتی و حکومتی، اعمال نظر و صلاح دید سیاسی مردم از طریق نمایندگان درباره چگونگی اداره کشور است. در همین راستا و برای تحقق این رسالت مهم، معاونت نظارت با ساماندهی مؤلفه ها و ابزارهای نظارتی و ارائه خدمات و پشتیبانی و کارشناسی به نمایندگان محترم، امور نظارتی مجلس را از اتقان و استحکام بیشتری برخوردار می کند و یاری رسان نمایندگان در تحقق وظایف نظارتی پارلمانی است. اما علیرغم همه این اقدامات، نظارت ها بخش قابل توجهی از آثار و پیامدها را به درستی رصد نمی کند. در واقع این فرضیه مطرح است که چون ارزیابی قوانین مبتنی بر اهداف وضع آن هاست، از اینرو بخش قابل توجهی از آثار احتمالی یک قانون، که جزء اهداف اولیه آن نبوده است، هرگز دیده نمی شود. طبیعی است که پیامدهای ناخواسته احتمالی یک قانون یا برنامه از دغدغه های مهم قانون گذاران باشد، و مجلس شورای اسلامی، در واکنش به این نگرانی ها، ساز کاری برای پیش و رصد نظام مند آثار واقعی وضع یک قانون اعم از آثار و پیامدهای قصد شده و یا ناخواسته، ندارد.

نقطه نظرات/یافته های کلیدی

باید توجه داشت که معاونت نظارت مجلس شورای اسلامی برای نظارت بر حسن اجرای قانون و پیش از آن به منظور بررسی آثار محتمل پیش نویس های قانون - طرح ها و لوایح - نیازمند رویکردهای کارآمد ارزشیابی (و نه صرفاً نظارت) است. می توان وجه قوی تر و مؤثر تر نظارت را ارزشیابی نامید. نظارت و ارزشیابی دو تکنیک برای ارزیابی نتایج یک برنامه یا یک پروژه هستند. نظارت، فرایند جمع آوری اطلاعات در مورد یک برنامه یا کنترل پروژه می باشد که شامل جمع آوری داده ها، نظارت بر پیشرفت و ردیابی شاخص های کلیدی عملکرد است. از سوی دیگر، ارزشیابی، فرایند ارزیابی اثربخشی یک برنامه یا یک قانون می باشد که شامل جمع آوری، تجزیه و تحلیل و تفسیر داده هاست. در نتیجه می توان ادعا کرد؛ حرکت معاونت نظارت از نظارت به رویکردهای مبتنی بر علم ارزشیابی، اقدامی است که موجب انجام و بهبود کیفیت کارویژه های مجلس شورای اسلامی و در نهایت کیفیت نظام حکمرانی کشور خواهد شد.

یکی از رویکردهای نسبتاً جدید، ارزشیابی فارغ از هدف است. این رویکرد نیاز به فهم اهداف قانونگذار در وضع قانون یا طرح پیش نویس های قانونی در طراحی پیش نویس ندارد؛ بلکه به طور مستقیم با آثار واقعی قانون خود را مواجه می داند؛ حال چه آثار محتملی که پیش نویس های قوانین ممکن است از خود بر جای بگذارند (با عنوان ارزشیابی پیشینی) و چه پیامدهای واقعی خواسته و ناخواسته اجرای قوانین مصوب (با عنوان ارزشیابی پسینی). این گزارش در سلسله گزارش های ارزشیابی تأثیرات قانونگذاری، رویکردی نوین برای ارزشیابی قوانین را در اختیار قانونگذار قرار داده که نامش ارزشیابی فارغ از هدف است؛ در این رویکرد، ارزیاب بدون اطلاع از اهداف قانونگذار جهت قانونگذاری، به شناسایی آثار و تبعات واقعی قانونگذاری مبادرت خواهد کرد.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

برخی نکات مهم برای اتخاذ رویکرد فوق به شرح ذیل است:

1- اگرچه براساس دو موج علم محور و شواهد، تأکید بر شواهد و قرائنی که نسبت به موقعیت مسئله و موقعیت اجرا وجود دارد از جهت اثباتی می تواند امر ارزشیابی را اثبات پذیر و اقناع کننده کند، اما همچنان که فرایند مسئله شناسی و خط مشی گذاری بدون حضور ذی نفعان امر اجرا را با موانع معتناهایی (شاید شکست اجرا) مواجه خواهد کرد، ارزشیابی بدون ذی نفعان نیز چه در ارزشیابی پیشینی و چه پسینی امکان اصلاح

پیش‌نویس‌های قانونی و همین‌طور اجرای مناسب قانون را به تأخیر خواهد انداخت. مجلس شورای اسلامی به جهت نمایندگی عموم مردم ناگزیر از تمهید شرایط برای مداخله ایشان در حوزه ارزشیابی است.

۲ از میان سه ملاک ارزشیابی یعنی اثرگذاری، نتیجه‌بخشی و کارآمدی، ارزشیابی فارغ از هدف با دو ملاک اثرگذاری و کارآمدی قابل سنجش است؛ از یک سو اثر واقعی (و نه قصد شده) یک قانون بر رفتار جوامع هدف و غیرهدف را می‌سنجد و از سوی دیگر بر اساس ملاک کارآمدی، تنها هزینه‌های جانبی و منفی قانون را اندازه‌گیری می‌کند؛ لذا با دو شاخص مهم ارزشیابی می‌تواند سنجش خود را انجام دهد.

۳ مرکز پژوهش‌ها به‌عنوان نهاد مشاور برای مجلس شورای اسلامی هم وظیفه ارزشیابی مبتنی بر هدف دارد تا امکان فهم آثار و توابع عملی قوانینی که توسط مجلس وضع شده است را برای نمایندگان و عموم مردم مشخص کند؛ اما مهم‌تر از این شأن سازمانی و البته مبتنی بر اساسنامه مرکز، وظیفه ارزشیابی تمام آثار و رهاوردهایی که بر هر قانون مترتب است را برعهده دارد. لذا توصیه می‌شود مرکز به‌صورت ترکیبی (اگر شرایط از جهت زمانی، مالی، اطلاعاتی و بوروکراتیک مهیاست) توسط دو تیم مختلف ارزیاب، به ارزشیابی مبتنی بر هدف و فارغ از هدف قوانین مهم مجلس اهتمام نماید.

۴ مرکز پژوهش‌ها می‌تواند ارزشیابی فارغ از هدف را به‌عنوان یک رویکرد ارزشیابی مستقل استفاده کند؛ همچنان که می‌تواند آن را به‌عنوان مکمل یا همراه با ارزشیابی مبتنی بر هدف به کار بندد و یا می‌تواند آن را متقدم بر ارزشیابی مبتنی بر هدف استفاده کند. تنها دو حالت وجود دارد که در آن ارزشیابی فارغ از هدف نباید استفاده شود: ۱. زمانی که ذی‌نفعان برنامه، مایل یا قادر به انطباق با ماهیت فارغ از هدف مدل ارزشیابی نیستند و ۲. زمانی که ارزیاب، دانش پیشین معتدنه و یا تجربه زیادی از اهداف و مقاصد برنامه دارد و نمی‌تواند او را فارغ از اهداف در نظر گرفت.

۵ در آرایش ساختاری فعلی مرکز پژوهش‌ها سه مجموعه باید به‌صورت خاص بر انجام فرایند ارزشیابی فارغ از هدف اهتمام کنند: گروه آزمایشگاه حکمرانی و سیاست‌پژوهی دفتر حکمرانی که به تأمین و تمهید روش‌شناسی و ابزارهای مورد نیاز مطلق ارزشیابی و به‌صورت خاص ارزشیابی فارغ از هدف مبادرت کند، در عین حال این گروه به‌همراه مرکز داده‌کاوی با اتکا به روش‌هایی همچون شبیه‌سازی، بازی‌واره‌سازی، سیستم داینامیک، عامل‌محور و ... به ارزشیابی فارغ از هدف پیشینی پیش‌نویس‌های قانونی بپردازد و مرکز افکارسنجی که ارزشیابی فارغ از هدف را به‌صورت پسینی و با اتکا به مدل‌های سنجش افکار عمومی اجرا کند. در این بازآرایی ساختاری، دفاتر تخصصی مرکز، شأن غربالگر خواهند داشت و مراکز سه‌گانه (یعنی مرکز داده‌کاوی، افکارسنجی و گروه آزمایشگاه) شأن ارزیاب.

۱. مقدمه

در دوران رکود و ریاضت اقتصادی که منابع (به‌خصوص منابع کمیاب) ارزش محسوس پیدا می‌کنند، ارزشیابی‌ها منبع اطلاعاتی مهمی برای خط‌مشی‌گذاران به‌منظور برآورد اثربخشی و کارایی هزینه‌های عمومی است؛ لذا درون نظامات سیاسی، مجلس‌ها یکی از متقاضیان مهم ارزشیابی خواهند بود؛ چراکه از یک طرف، ارزشیابی‌ها اطلاعاتی را (خط‌مشی‌ها چه پیامدهایی دارند یا اینکه چه خط‌مشی‌هایی کار می‌کنند) به‌منظور تصمیم‌گیری برای قانونگذاری فراهم می‌کنند و از سوی دیگر به مجلس‌ها کمک می‌کنند تا وظایف نظارتی خود را نسبت به اقدامات دولت انجام دهند [۱]. ارزشیابی دو اثر مهم برای مجلس خواهد داشت:

🍌 **کاهش عدم قطعیت‌ها:** هم پیش از این و هم در آینده، ارائه اطلاعات خط‌مشی، ابزاری مهم برای اجرای نقش مجلس‌ها و پارلمان‌هاست. یک ابزار کلیدی ایجاد بینش نسبت به عملکردها، ارزشیابی خط‌مشی است. ارزشیابی را می‌توان به‌عنوان یک فرایند ساختاریافته در نظر گرفت که اطلاعاتی را در مورد سرشت، روند و نتایج خط‌مشی ایجاد و ترکیب می‌کند تا سطح عدم قطعیت^۱ ذی‌نفعان را در مورد یک برنامه یا خط‌مشی معین کاهش دهد. حال نمایندگان مجلس به‌عنوان نمایندگان افرادی که برای خط‌مشی‌ها هزینه می‌کنند و گروه‌های هدف را تشکیل می‌دهند، ذی‌نفعان برتر بوده و به‌دلیل مذکور می‌توانند به ارزشیابی علاقه معتنا بهی داشته باشند [۲].

🍌 **افزایش شفافیت:** ارزشیابی با ابتننا بر شواهد، به‌طور کلی چگونگی عملکرد یک قانون یا یک خط‌مشی را در مقایسه با اهداف مورد نظر آن بررسی می‌کند و بدین جهت تمهیدکننده شفافیت تقنینی (اجرایی) است؛ همچنین سنجش اثر^۲ نیز برای تأیید این موضوع بسیار مفید است [۳]. شفافیت تقنینی، از یک‌سو مسئولیت‌پذیری سرمایه‌گذاری‌های عمومی را که در قالب فرایند قانونگذاری انجام می‌پذیرد، تضمین می‌کند و از سوی دیگر، یادگیری و در نتیجه بهبود سودمندی مداخلات عمومی دولت را در طول زمان ممکن می‌سازد [۴] چراکه هدف مهم ارزشیابی آن است که چه چیزی، برای چه کسی و در چه بافت و بستری کار می‌کند [۴].

اصطلاح «ارزشیابی» دارای تعدد معانی است که حداقل بین مفهوم تکنوکراتیک ارزشیابی (آنچه کار می‌کند) و مفهوم سیاسی آن (موفقیت یک خط‌مشی به‌عنوان تابعی از تصورات سایر خط‌مشی‌گذاران، رسانه‌ها یا عموم مردم) تمایز قائل شده‌اند. برخی نیز حفظ روایت‌های مثبت در مورد خط‌مشی‌ها را عامل نادیده‌انگاشتن ارزشیابی دانسته‌اند [۵]. به‌طور سنتی، فعالیت‌های عمومی با رویه‌های مطلوب و سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی مناسب و البته همراه با لفاظی‌های زیبا که منضم به اصول، نیت‌ها و اهداف بود، مقبولیت می‌یافت. به‌ندرت بخش دولتی با ارجاع به نتایج به‌دست آمده از سیاست‌ها و اقداماتش مشروعیت خود را به‌دست می‌آورد. با این وجود، طرفداران ارزشیابی استدلال می‌کنند که دیگر توجه به درون‌دادها کافی نیست؛ بلکه آنچه محاسبه می‌شود، دستاوردهای واقعی است و به همین جهت خط‌مشی عمومی باید نتیجه‌گرا شود [۶]. بنابراین ارزشیابی بر این اصل تکیه زد که مداخلات دولت باید دارای مزایای قابل اثبات باشد و تصمیم‌گیرندگان باید در قبال اقدامات خود پاسخ‌گو باشند [۷]؛ به‌بیان دیگر، اگر نتایج واقعی کارهایی که انجام شده است و همین‌طور مسیرهای رسیدن به آنها به دقت بررسی و ارزیابی شود، بهتر می‌توان به سمت جلو حرکت کرد و صرف نیت خوب، افزایش بودجه و تعیین چشم‌اندازهای هیجان‌انگیز کفایت نخواهد داشت [۶].

در مجلس شورای اسلامی نیز، ارزیابی و نظارت توسط ارکان مختلفی صورت می‌گیرد. این نظارت‌ها توسط کل مجلس (مانند استیضاح و سؤال)، هریک از نمایندگان (تذکر)، رئیس مجلس (نظارت بر مقررات دولتی)، کمیسیون‌های داخلی مجلس (کمیسیون اصل نودم قانون اساسی) یا نهاد زیرمجموعه مجلس (دیوان محاسبات کشور) صورت می‌گیرد. ابزارهای نظارتی مجلس را می‌توان به این شرح دانست: تذکر شفاهی، تذکر کتبی، سؤال از

1. Uncertainty
2. Impact Assessments

وزرا و رئیس‌جمهور، استیضاح، تحقیق و تفحص، رأی اعتماد، نظارت موضوع ماده (۲۳۴) قانون آیین‌نامه داخلی مجلس (نقض، عدم توجه به شأن یا استنکاف از اجرای قوانین)، نظارت کمیسیون اصل نودم قانون اساسی، نظارت دیوان محاسبات کشور، نظارت رئیس مجلس بر مقررات دولت، نمایندگان ناظر در شوراهای اجرایی، نظارت بر عملکرد دستگاه‌های دولتی، نظارت خاص کمیسیون‌های تخصصی، ایجاد کمیسیون ویژه به منظور نظارت و تصویب برخی موارد اجرایی خاص و مهم.

معاونت نظارت نیز با ارائه خدماتی نظیر: ارزیابی آثار اجرای قوانین، آسیب‌شناسی قوانین، شناسایی خلأهای قانونی و سفارش و ارزیابی نظرسنجی‌ها که درخصوص تأثیر اجرای قوانین صورت می‌گیرد؛ بررسی کارشناسی گزارش‌های نظارتی دریافتی از نمایندگان، کمیسیون‌های تخصصی، ناظرین مجلس در شوراها، مجامع و هیئت‌ها و سایر دستگاه‌های نظارتی و تهیه گزارش تحلیلی و تطبیقی از آنها برای ارائه به نمایندگان و کمیسیون‌های ذی‌ربط رئیس و هیئت‌رئیس مجلس حسب مورد؛ ارائه نظرات مشورتی درخصوص امور نظارتی مجلس به نمایندگان و کمیسیون‌ها، یکی از اصلی‌ترین ارکان مجلس در امر ارزشیابی قوانین و مصوبات است. حال سؤال این است که مجلس و ارکانش چگونه می‌توانند ارزشیابی دقیقی از مصوبات خود داشته باشند؟ درواقع باید پرسید رویکردهای نوین ارزشیابی که کارایی و اثربخشی آن را بالا می‌برد؛ کدامند و مجلس با چه آرایش و سازکاری می‌تواند از آنها بهره بگیرد.

۲. نظریه ارزشیابی؛ پارادایم‌ها و رویکردها

و تجزیه و تحلیل هزینه-فایده (درمجموع تحلیل خطمشی) تجهیز کرده تا با استفاده از پژوهش و تحلیل علمی، خطمشی‌های معقول و بلندمدت بر بازی‌های کوتاه‌مدت بین احزاب و گروه‌های ذی‌نفع تأثیر بگذارد (اگر نگوئیم به‌طور کامل جایگزین شوند)؛ گروه‌هایی (ذی‌نفع) که با استفاده از قوانین سرانگشتی، خیال‌پردازی‌های گذرا و دانش داستانی^۵ تلاش می‌کنند تا مسائل اجتماعی را در هم‌آمیزند. خردگرایی رادیکال تأکید کرد که قبل از تصمیم دولت‌ها برای مداخله، مسائل باید به‌طور کامل و البته علمی بررسی شوند [۶].

۲-۱. چهار موج ارزیابی

ودونگ [۶] چهار موج ارزشیابی را معرفی می‌کند که عبارتند از موج علم‌محور^۱، موج گفتگو‌محور^۲، موج نئولیبرال^۳ و موج شواهد^۴.

موج علم‌محور

سرشت ارزشیابی علم‌محور (اواسط ۱۹۵۰) خردگرایی رادیکال است که نهادهای خطمشی‌گذار را برای امر ارزشیابی به روش‌های بودجه‌ریزی برنامه‌ای، بودجه‌ریزی مبتنی بر صفر، طرح‌ریزی چندساله، آینده‌پژوهی، تجزیه و تحلیل سیستم‌ها

1. The Science-Driven Wave
2. The Dialogue-Oriented Wave
3. The Neo-Liberal Wave
4. The Evidence Wave: The Return of Experimentation
5. Rules of Thumb, Passing Fancies and Anecdotal Knowledge

جدول ۱. مراحل خردگرایی رادیکال [۶]

۱. خط‌مشی‌گذار به دنبال حل چه مسئله‌ای است؟
۲. علل (یا نیروهای محرک پشت سر) مسئله چیست؟
۳. اگر کاری انجام نشود، مسئله احتمالاً چه تأثیراتی خواهد داشت؟
۴. چه اهدافی در حوزه مسئله تعیین شده است؟
۵. تصور می‌شود چه ابزارهای جایگزینی برای دستیابی به اهداف کمک می‌کند؟
۶. پیامدهای ابزارهای جایگزین چیست و احتمال ایجاد این پیامدها چقدر است؟
۷. هزینه‌ها و منابع مورد نیاز با ابزارهای مختلف چه میزان است؟
۸. با توجه به این محاسبات در مورد پیامدها و هزینه‌ها، چگونه می‌توان ابزارهای جایگزین را ترتیب داد، و چه معیاری را باید در انتخاب وسیله مورد استفاده قرار داد؟
۹. چگونه می‌توان از تجربیات حاصل از انتخاب‌هایی که قبلاً انجام و اجرا شده است برای سنجش مجدد اهداف تعیین شده و وسایل اتخاذ شده استفاده کرد؟

✓ موج گفتگومحور

مبتنی است. درمان این درد، علمی‌سازی اقدامات بود که به‌طور خاص بر اثرات مداخله‌ای تمرکز داشت. با این وجود، همان‌طور که دیدیم، این جنبش الهام گرفته از علم (جنبش علم‌محور) به زودی با تقاضاهایی برای مشارکت بیشتر ذی‌نفعان و گفتگو و ارتباط میان آنها، گروه‌های ذی‌نفع^۲ و شهروندان (موج گفتگومحور) مواجه شد. نوآوری موج سوم (یعنی موج نئولیبرال در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰) نه نفس تحقق اهداف و یا بهبود اثربخشی، کارایی و بهره‌وری که فرایند و مسیر تحقق آنها بود که این بار نه با مشارکت ذی‌نفعان یا علمی‌سازی^۳ از بالا به پایین، بلکه با بازاری‌سازی دولت^۴ بنا بود محقق شود. در این فرایند، دولت نه به‌عنوان راه‌حل که بخشی از مسئله بود؛ بلکه باید با تمرکززدایی، مقررات‌زدایی، خصوصی‌سازی، مشارکت جامعه مدنی و به‌ویژه مشتری‌مداری وضع بازاری پیدا می‌کرد.

✓ موج شواهد: بازگشت آزمایش

حامیان این جنبش خواستار موفقیت دولت بوده و برایشان مهم آن است که چه چیزی کار می‌کند و معتقدند آنچه

موج دوم یعنی موج گفتگومحور (اواسط دهه ۱۹۷۰) در زمانی مطرح شد که اعتماد به ارزشیابی تجربی از بین رفته بود. استدلال شد که ارزشیابی باید کثرت‌گراتر باشد و مشارکت‌کنندگانی غیر از سیاستمداران، مدیران ارشد و پژوهشگران دانشگاهی باید در آن مشارکت داشته باشند. ایده ذی‌نفعان تقریباً در این زمان در گفت‌وگو و عمل ارزشیابی گنجانده شد. ذی‌نفعان به‌عنوان گروه‌ها یا افرادی هستند که در مداخله‌ای که باید ارزشیابی شود، منافع دارند. ادعاها، نگرانی‌ها و مسائل ذی‌نفعان مختلف باید به‌عنوان نقطه عزیمت ارزشیابی‌ها باشد [۶].

✓ موج نئولیبرال

پیشگامان ارزشیابی در دهه ۱۹۶۰ ادعا کردند که مسئله نظام دموکراسی نمایندگی و بخش عمومی این است که بیش از حد بر باورهای ایدئولوژیک مغرضانه، تاکتیک‌های سیاسی، مشاجره‌های بیپوده، خیال‌پردازی‌های گذرا و دانش داستانی^۱

1. Biased Ideological Beliefs, Political Tactics, Pointless Bickering, Passing Fancies and Anecdotal Knowledge
2. Interest Groups
3. Scientification
4. Government Marketization

۱-۲-۲. رویکردهای معطوف به قضاوت جامع درباره کیفیت برنامه یا محصول

این رویکردها شامل ارزشیابی‌های تخصص‌محور^۲ و مصرف‌کننده‌محور^۴ است. این دو رویکرد اگرچه از نظر اینکه چه کسی ارزشیابی می‌کند متفاوت است، اما وجه مشترک آنها این است که ارزشیابان را هدایت می‌کنند تا بر ارزش‌گذاری یا قضاوت در مورد کیفیت چیزی که ارزشیابی می‌کنند؛ تمرکز کنند.

- رویکرد تخصص‌محور به تخصص حرفه‌ای برای قضاوت در مورد کیفیت یک مؤسسه، برنامه، محصول یا فعالیت متکی است که در چهار شیوه انجام می‌شود: ۱. سیستم‌های بررسی حرفه‌ای رسمی^۵، ۲. سیستم‌های بررسی حرفه‌ای غیررسمی^۶، ۳. بررسی‌های کمیته موقت یا موردی^۷، ۴. بررسی‌های فردی موقت یا موردی^۸ [۸].

کار می‌کند شواهد نامیده می‌شود. موج شواهد ابتدای دیدگاه روش‌شناسی علوم اجتماعی داشته و بر عقلانیت ابزار-هدف^۱ تأکید می‌کند و لذا ارزشیابی را عامل ارتقا و انتشار دانش ابزاری می‌داند. برخی از صاحب‌نظران استدلال می‌کنند که جنبش شواهد به‌نوعی بازگشت ارزشیابی مبتنی بر علم است، اما در پوششی جدید [۶].

۲-۲. رویکردهای نظریه ارزشیابی

فیتزپاتریک و همکاران [۸] رویکردهای ارزشیابی را به چهار دسته طبقه‌بندی کرده‌اند. آنها نظریه‌ها را براساس عامل اولیه‌ای^۲ که اقدامات انجام شده در ارزشیابی را هدایت یا راهنمایی می‌کند، دسته‌بندی می‌کنند:

جدول ۲. برخی از ویژگی‌های چهار نوع رویکرد ارزشیابی تخصص‌محور [۸]

آیا نتایج بررسی تأثیری بر وضعیت هر چیزی که در حال ارزشیابی است، دارد؟	آیا بررسی شامل نظرات کارشناسان متعدد است؟	آیا بررسی‌ها در بازه‌های زمانی مشخص برنامه‌ریزی می‌شوند؟	آیا استانداردهای منتشر شده یا صریح به‌عنوان بخشی از بررسی استفاده می‌شود؟	آیا ساختاری برای انجام بررسی وجود دارد؟	نوع رویکرد ارزشیابی تخصص‌گرا
معمولاً	بله	بله	بله	بله	سیستم‌های بررسی حرفه‌ای رسمی
معمولاً	بله	گاهی اوقات	به‌ندرت	بله	سیستم‌های بررسی حرفه‌ای غیررسمی
گاهی اوقات	بله	خیر	خیر	خیر	بررسی‌های کمیته موقت یا موردی
گاهی اوقات	خیر	خیر	خیر	خیر	بررسی‌های فردی موقت یا موردی

1. Means-Ends Rationality
2. Primary Factor
3. Expertise-Oriented
4. Consumer-Oriented
5. Formal Professional Review Systems
6. Informal Professional Review Systems
7. Ad Hoc Panel Reviews
8. Ad Hoc Individual Reviews

توسعه‌ای، ارزشیابی توانمندساز، و رویکردهای دمکراتیک است. وجه اشتراک رویکردهای مشارکت‌کننده محور این است که همه آنها از ذی‌نفعان (افراد ذی‌نفع اعم از ذی‌نفعان برنامه، خط‌مشی‌گذاران، حامیان برنامه، مدیران، کارکنان، دریافت‌کنندگان برنامه یا افراد سهیم در برنامه) برای کمک به انجام ارزشیابی استفاده می‌کنند [۸].

■ ارزشیابی مشارکتی عمل‌گرا^{۱۱} (P-PE) شامل همکاری نزدیک ارزشیابان با ذی‌نفعان اصلی، مدیران برنامه و کارکنان برای انجام یک ارزشیابی مشترک است. این رویکرد شامل آموزش پرسنل کلیدی سازمانی در زمینه مهارت‌های فنی ارزشیابی است، درحالی‌که آنها در مشارکت با ارزشیابان کار می‌کنند. این شکل از ظرفیت‌سازی در سازمان‌ها به‌منظور تقویت مستقیم یادگیری سازمانی و آماده‌سازی اعضای کلیدی سازمان برای انجام هماهنگی ارزشیابی در پروژه‌های مستمر و جدید است [۸].

■ ارزشیابی توسعه‌ای^{۱۱} چیز خاصی را ارزشیابی نمی‌کند؛ بلکه از سبک‌ها یا شیوه‌های تفکر و تکنیک‌های ارزشیابی برای کمک به فرایند توسعه و رشد ثابت، مستمر، و متغیر سازمان استفاده می‌کند [۸]. در ارزشیابی توسعه‌ای، ارزشیابان صراحتاً بخشی از تیم طراحی برنامه هستند. بنابراین، ارزشیاب نقش خارجی مستقلی را که می‌تواند در تصمیم‌گیری‌های نهایی^{۱۲} ارزشمند باشد، از دست می‌دهد. اما ارزشیابی توسعه‌ای نه برای تصمیم‌گیری‌های نهایی در نظر گرفته شده و نه برای تصمیم‌گیری‌های تکوینی^{۱۳} [۸]. این روش شامل ارائه بازخورد به‌هنگام (یا نزدیک به آن) به کارکنان برنامه است [۷].

■ ارزشیابی توانمندساز^{۱۴} استفاده از مفاهیم و تکنیک‌های ارزشیابی برای پرورش مهارت خود تعیین‌گری (یا خودتصمیمی)^{۱۵} و تمرکز بر کمک به مردم برای کمک به خودشان است [۹]. این روش

– همانند رویکرد تخصص‌محور، ارزشیابی مصرف‌کننده‌محور (مشتری‌محور)^۱ قرن‌هاست که در عمل تصمیم‌گیری افراد درباره خرید یا تجارت کردن وجود داشته است [۸].

۲-۲-۲. رویکردهای معطوف به مشخصه‌های برنامه

این رویکردها شامل ارزشیابی‌های مبتنی بر اهداف، ارزشیابی‌های مبتنی بر استانداردها و ارزشیابی‌های مبتنی بر نظریه است. در هر یک از این رویکردها، ارزشیاب از مشخصه‌های برنامه، اهداف آن، استانداردهایی که برای دستیابی به آن طراحی شده، یا نظریه‌ای که برنامه بر آن متکی و استوار است؛ استفاده می‌کند تا مشخص کند که کدام سؤال ارزشیابی کانون تمرکز ارزشیابی خواهد بود.

درواقع، رویکرد مبتنی بر هدف^۲ بر میزان دستیابی به اهداف (چه اهداف از پیش تعیین شده و چه اهداف با مشارکت ذی‌نفعان مشخص شده) متمرکز است؛ این درحالی است که مدل‌های منطقی^۳ زمانی مناسب است که برنامه‌ها برای دستیابی به اهداف خود با شکست مواجهه می‌شوند؛ چراکه این مدل‌ها با پر کردن «جعبه سیاه» بین برنامه و اهداف آن، بر ارزشیابی تأثیر گذاشته‌اند. ادوارد ساچمن^۴ معتقد است؛ برنامه‌ها ممکن است به دو دلیل کاملاً متفاوت در رسیدن به اهداف خود شکست بخورند: الف) شکست در اجرا^۵ و ب) شکست نظریه^۶. ارزشیابی مبتنی بر نظریه یا نظریه‌محور^۷ برای تبیین چرایی شکست نظریه کاربرد دارد [۹].

۲-۲-۳. رویکردهای مشارکت‌کننده محور (معطوف به مشارکت ذی‌نفعان)^۸

رویکردهای معطوف به مشارکت ذی‌نفعان شامل ارزشیابی پاسخ‌گویانه (واکنشی)^۹، ارزشیابی مشارکتی عملی، ارزشیابی

1. The Consumer-Oriented Approach
2. The Objectives-Oriented Approach
3. Logic Models
4. Suchman, E. (1967). Evaluative Research. New York: Sage.
5. Implementation Failure
6. Theory Failure
7. Theory-Based or Theory-Driven Evaluation
8. Participant-Oriented
9. Responsive Evaluation
10. Practical Participatory Evaluation
11. Developmental Evaluation
12. Summative Decisions
13. Formative Decisions
14. Empowerment Evaluation
15. Foster Self-Determination

آن مستقل‌تر است. ارزشیاب دمکراتیک^۲ نیز به سازمان‌های دولتی خدمت نمی‌کند، اما با ارزشیابی‌های خود در خدمت حق عمومی مردم برای دانستن^۳ است. ^۴ برای خدمت به حق عمومی مردم برای دانستن، نتایج ارزشیابی باید روش‌هایی ارائه شود که برای عموم مردم^۵ قابل درک باشد.

شامل فراهم کردن ابزارها و اطلاعات برای جوامع می‌شود تا بدان وسیله، عملکرد خود را پایش و ارزشیابی کنند؛ سه نقش این ارزشیابان عبارت است از: آموزش، تسهیل‌گری و طرفداری. ■ در حالی که ارزشیاب بوروکراتیک، به سازمان‌های دولتی خدمت می‌کند، اما ارزشیاب مستقل^۱ (هرچند توسط سازمان‌های دولتی استخدام شده باشد)؛ در مالکیت کار ارزشیابی و احتمالاً انتشار

جدول ۳. نسبت‌سنجی میان موج‌ها و رویکردهای ارزشیابی (ساخته پژوهش حاضر)

موج‌های ارزشیابی رویکردهای ارزشیابی	موج اول: علم‌محور - فنی	موج دوم: گفتگو محور - توصیفی	موج سوم: نئولیبرال - بازارگرا	موج چهارم: شواهد - طبیعت‌گرا
معطوف به خروجی برنامه	تخصص‌محور و قابلیت ارزشیابی و پایش بر عملکرد	مصرف‌کننده محور	مشتری محور	بدون هدف
معطوف به مشخصات برنامه	مبتنی بر استانداردها و مبتنی بر هدف	مبتنی بر هدف	پاسخ‌گویانه (واکنشی)	
معطوف به اصلاح برنامه		CIPP	توسعه‌ای	
معطوف به ذی‌نفعان برنامه	ارزشیابی متمرکز بر کاربرد	توانمندساز دمکراتیک مشارکتی عمل‌گرا		توانمندساز و دمکراتیک‌گرا

که منطبق با مدل هنجاری است؛ تا جایی که می‌توان گفت این گرایش و رفتارهای عینی را قانونگذار تجویز و اراده کرده است. نتیجه‌بخشی عبارت است از میزان دستیابی یک عمل تقنینی به اهداف خود؛ این معیار به‌ویژه از منظر سیاسی قابل توجه است که قانونگذار بتواند اهداف پیشنهاد تقنینی

۲-۳. رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف

ملاک‌های ارزشیابی یک قانون عبارتند از اثرگذاری^۶، نتیجه‌بخشی^۷ و کارآمدی^۵. اثرگذاری، عبارت از میزان گرایش‌ها یا رفتار عینی جمعیت مورد نظر (افراد، شرکت‌ها و مقامات عمومی که مسئولیت اجرا و اعمال قانون را دارند)

1. Autocratic
2. Democratically Oriented Approaches

۳. حق عمومی مردم برای دانستن (The public's right to know) تنها به حق دسترسی عموم مردم به اطلاعات مربوط به فعالیت‌های دولت و مقامات دولتی اشاره دارد. به عبارت دیگر، حق عموم مردم برای دانستن؛ یعنی دسترسی به اطلاعات تحت کنترل دولت. برای مطالعه بیشتر به مقاله زیر رجوع کنید:

Mayer, L. H. (2014). Politics and the Public's Right to Know. *Election Law Journal*, 13(1), 138-159.

4. MacDonald, B. (1974). *Evaluation and the Control of Education*. pp, 126-130.

5. The General Public
6. Effectiveness
7. Efficacy
8. Efficiency

خود را تعیین کند تا متعاقب آن بتوانند میزان تحقق آن اهداف را ارزشیابی کنند. کارآمدی نیز رابطه میان هزینه‌ها و منافع عمل‌تقنینی است. معنای هزینه فقط شامل پیامدهای مستقیم مالی اجرا و تبعیت از هنجارهای قانونی نیست؛ بلکه عوامل غیرمادی مانند عدم رضایت روانی و احساسی بلکه تمام آثار منفی قانون را دربرمی‌گیرد. منافع نیز ناظر به اهداف قانونگذاری است؛ همچنین همه آثاری که با این اهداف منطبق است یا تحقق آنها را تقویت می‌کند نیز ذیل عنوان منافع قرار می‌گیرد. ارزشیابی مبتنی بر هدف به‌طور عمده بر ملاک نتیجه‌بخشی تأکید دارد و ارزشیابی فارغ از هدف که در تعقیب میزان و کیفیت آثاری است که قانون بر رفتار جوامع هدف و غیرهدف می‌گذارد بر دو ملاک اثرگذاری و کارآمدی ابتننا دارد.

اضطراب ارزشیاب فروکش می‌کند [۱۰].
در مجموع، مشخصه‌های اصلی ارزشیابی بدون هدف به شرح زیر است:

- ارزشیاب به‌طور هدفمند از آگاه شدن از اهداف برنامه اجتناب می‌کند؛
- اهداف از پیش تعیین شده برای محدود کردن قانون^۲ مطالعه ارزشیابی مجاز نیستند؛
- ارزشیابی فارغ از هدف به‌جای نتایج برنامه مورد نظر بر نتایج واقعی تمرکز دارد؛
- ارزشیاب فارغ از هدف حداقل ارتباط را با مدیر برنامه و کارکنان خواهد داشت؛
- ارزشیابی فارغ از هدف احتمال کشف عوارض جانبی پیش‌بینی نشده^۳ را افزایش می‌دهد [۸].

۲-۳-۲. کارکرد و اصول ارزشیابی فارغ از هدف

اگرچه اهداف، ابزارهای مفیدی برای مدیران و مجریان برنامه هستند؛ اما در ارزشیابی فارغ از هدف، ارزشیاب به‌صورت عمدی و به‌جهت درک و سپس مشاهده زمینه‌های تأثیرگذار بر نتایج و پیامدها از دانستن تمام اطلاعات مربوط به اهداف و مقاصد رسمی یا اعلام شده برنامه اجتناب می‌کند؛ چراکه تمرکز بر اهداف و مقاصد ممکن است مانع از تشخیص اثرات جانبی مثبت و منفی مرتبط با برنامه شود؛ بنابراین تمام نتایج واقعی را مشاهده و اندازه‌گیری کرده و برنامه را با توجه به اثرات مثبت و منفی پیامدها یا تأثیر آن بر مخاطبانش قضاوت می‌کند.

ارزشیاب مبتنی بر هدف غالباً اهداف و مقاصد را با شرح برنامه دریافت کرده و سپس معیارهای سنجش نتایج را ایجاد می‌کند، درحالی‌که ارزشیاب بدون هدف اغلب با جمع‌آوری داده‌ها شروع می‌نماید؛ به همین جهت، ارزشیابان بدون هدف تازه‌کار، اغلب در تعیین اینکه کدام داده‌ها را جمع‌آوری کنند، اضطراب قابل‌توجهی را تجربه می‌کنند [۱۰]. هنگامی که ارزشیاب فارغ از هدف شروع به درک این موضوع می‌کند که برنامه چه کاری انجام می‌دهد و به چه کسی خدمت می‌نماید، سنجه‌های نتایج مرتبط^۱ اغلب خودشان را نشان می‌دهد و

اسکریون (۱۹۷۲) معتقد است که مهم‌ترین کارکرد ارزشیابی فارغ از هدف، کاهش سوگیری ناشی از شناخت اهداف برنامه و در نتیجه افزایش عینیت در قضاوت برنامه به‌عنوان یک کل است. رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف در درجه اول برای شناسایی هرگونه عوارض جانبی پیش‌بینی نشده یک برنامه پیشنهاد شد که ارزشیابی هدفمند ممکن است به‌دلیل تمرکز بر نتایج قصد شده برنامه به‌جای نتایج واقعی برنامه از آن غفلت کند [۸]. در ارزشیابی مبتنی بر هدف، اهداف از پیش به ارزیاب برنامه ارائه می‌گردد و در نتیجه، برداشت‌های ارزیاب محدود می‌شود. اگرچه اهداف و مقاصد ابزارهای مفیدی برای اداره‌کنندگان و مدیران برنامه هستند؛ با این وجود، برای ارزشیاب، تمرکز بر اهداف و مقاصد ممکن است مانع از تشخیص عوارض جانبی مثبت و منفی ناخواسته مرتبط^۴ شود [۱۱]. اسکریون [۱۲] استدلال می‌کند هنگامی که فرد، اهداف و یا مقاصد اعلام شده برنامه را می‌آموزد، تمایل به تجربه دید تونلی^۵ نسبت به آن اهداف پیدا می‌کند که در نهایت منجر به نادیده گرفتن سایر نتایج مربوط به برنامه می‌شود؛ بنابراین وی معتقد است که مهم‌ترین کارویژه ارزشیابی بدون هدف کاهش سوگیری ناشی از شناخت اهداف برنامه، و در نتیجه

۲-۳-۱. مفهوم و منطق ارزشیابی فارغ از هدف

۱. Relevant Outcome Measures
2. Focus
3. Unanticipated Side Effects
4. Relevant Unintended Positive and Negative Side Effects
5. Tunnel Vision

1. Relevant Outcome Measures
2. Focus
3. Unanticipated Side Effects
4. Relevant Unintended Positive and Negative Side Effects
5. Tunnel Vision

۴-۲. رابطه ارزشیابی مبتنی بر هدف و ارزشیابی فارغ از هدف

درخصوص ارتباط بین ارزشیابی‌های مبتنی بر هدف و فارغ از هدف می‌توان ادعا کرد که این دو رویکرد ارزشیابی غیرقابل جمع نیستند و مکمل یکدیگرند. ارزشیابان داخلی (کارکنان یک سازمان یا دستگاه اجرایی)، برحسب ضرورت، ارزشیابی مبتنی بر هدف انجام می‌دهند؛ آنها نمی‌توانند از دانستن اهداف برنامه اجتناب کنند. مدیران برنامه نیز باید بدانند که برنامه تا چه حد به اهداف خود دست یافته است. درعین حال، قضاوت دیگران (ارزشیابان خارجی) درخصوص برنامه نیز اهمیت دارد، هم به لحاظ کیفیت و نحوه عملکرد برنامه و هم براساس پیامدهایی که برنامه در تمامی زمینه‌ها دارد. این وظیفه مهم برعهده ارزیابان فارغ از هدف و خارج از سازمان است که اطلاعی از اهداف برنامه ندارند. بنابراین، ارزشیابی مبتنی بر هدف و ارزشیابی فارغ از هدف می‌توانند به خوبی در کنار هم اجرا شوند. ارزشیابی مقارن این دو روش نیز در شکل زیر ارائه شده است. در مدل زیر، ارزیابی ناظر به چهار سطح انجام گرفته است: مورد ارزشیابی، ارزیابان، کاربران ارزشیابی و پژوهشگران ارزشیابی.

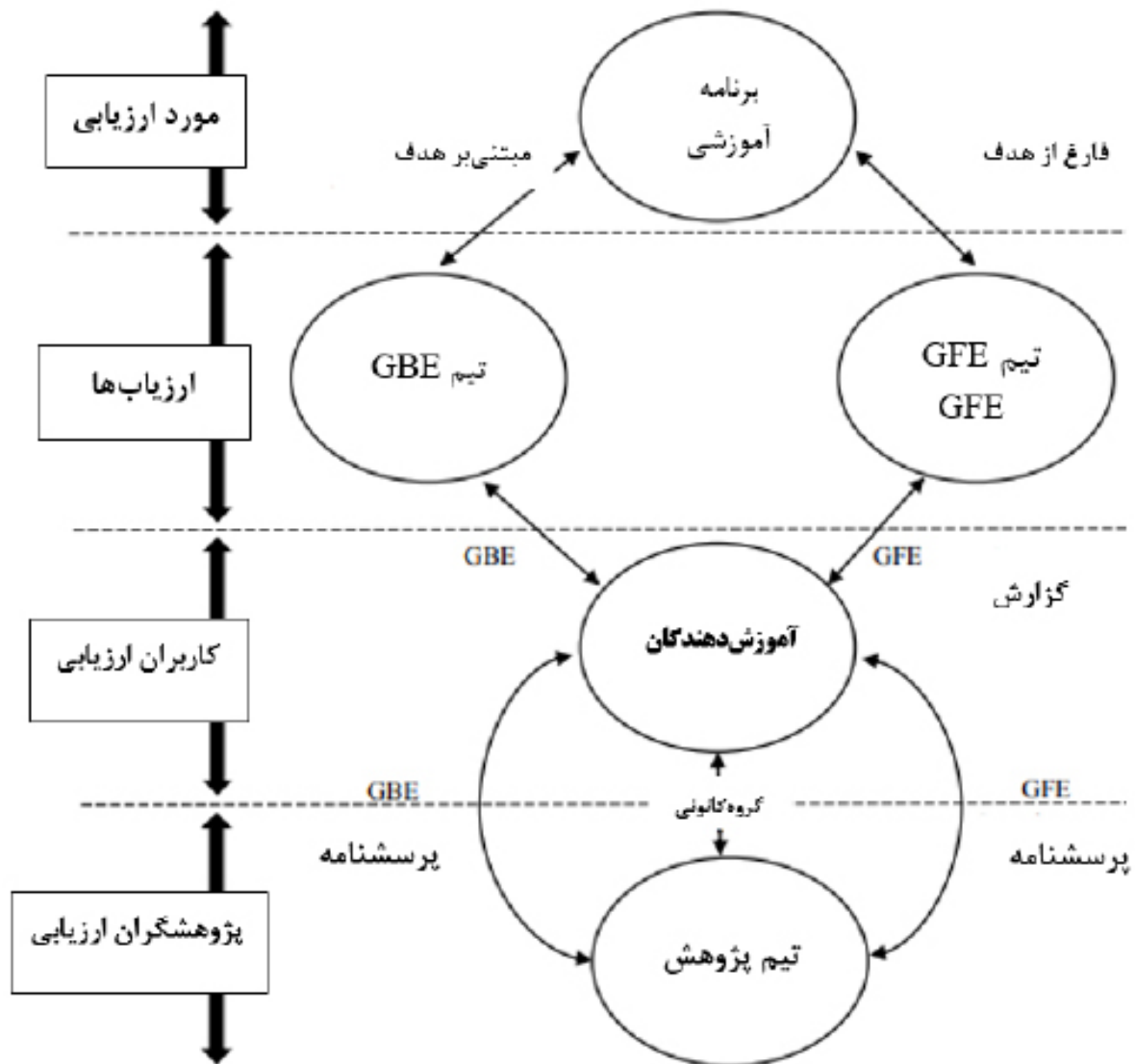
- در ارزشیابی، ابتدا باید خطمشی یا برنامه به دو تیم ارزشیابی مبتنی بر هدف و فارغ از هدف آموزش داده شود؛
- سپس تیم‌های ارزشیابی برای انجام دو شیوه مبتنی بر هدف و فارغ از هدف تکمیل شوند؛
- سپس گزارش ارزشیابی به کاربران ارزشیابی که عبارتند از خطمشی‌گذاران، بهره‌برداران از نتایج ارزشیابی و تأمین مالی‌کنندگان ارزشیابی داده شود؛
- درنهایت تیم پژوهش پرسش‌نامه ساخت‌یافته را برای تکمیل به کاربران ارزشیابی بدهد؛ پرسش‌نامه اول، نگرش ایشان را نسبت به ارزشیابی مبتنی بر هدف مشخص می‌کند و پرسش‌نامه دوم نگرش‌شان را نسبت به ارزشیابی فارغ از هدف و سپس با روش گروه‌کانونی به ارزشیابی نتایج و تفاوت میان گزارش‌های دوگانه بپردازد.

افزایش عینیت در قضاوت برنامه به‌عنوان یک کل است [۸]. هرچه ارزشیاب خارجی درباره اهداف پروژه کمتر بشنود، دید تونلی کمتری ایجاد خواهد شد و توجه بیشتری به جستجوی اثرات واقعی (به‌جای بررسی اثرات ادعا شده) از جمله توجه به عوارض جانبی و پیامدهای پیش‌بینی نشده فعالیت‌های برنامه معطوف خواهد شد [۱۳].

چند اصل اساسی در ارتباط با ارزشیابی فارغ از هدف مطرح است:

- ارزشیابی فارغ از هدف شامل اجتناب از اهداف و مقاصد است. اتکای بیش از حد به اهداف اعلام شده منجر به درگیر شدن در جزئیات پیش‌یافتاده و ناتوانی در دیدن تصویر بزرگ‌تر می‌شود. بنابراین، ناآگاهی ارزشیاب از اهداف بیان شده یک شرط لازم است [۱۱]؛
- همچنین پاتون [۱۳] معتقد است؛ ارزشیابی بدون هدف به‌جای ابتدای بر هدف، بر نیازها مبتنا دارد؛ یعنی بر سنجش میزان برآورده شدن نیازهای مخاطبان و جوامع هدف خطمشی یا برنامه تمرکز دارد. درنتیجه، دستاورد یک ارزشیابی فارغ از هدف، سنجش شایستگی خطمشی یا برنامه است، نه دستیابی به هدف. از این‌رو، می‌توان ادعا کرد این تمرکز بر نیاز و درنتیجه سنجش شایستگی خطمشی یا برنامه، از اصول اساسی این رویکرد ارزشیابی است؛
- در این نوع ارزشیابی بر شناسایی اثرات مرتبط به خطمشی یا برنامه بدون ارجاع به اهداف و مقاصد آن تأکید می‌شود؛ لذا گاهی به شناسایی آنچه محقق شده بدون لحاظ کیفیت پیشبرد اهداف و مقاصد خطمشی یا برنامه اهتمام دارد؛
- یک اصل مهم در ارزشیابی فارغ از هدف آن است که باید بتوان آنچه درواقع رخ داده است را به‌طور منطقی به برنامه یا مداخله سیاستی نسبت داد؛
- اصل دیگر ارزشیابی فارغ از هدف آن است که باید بتواند میزان مثبت، منفی یا خنثی بودن اثرات یک خطمشی یا برنامه که به‌صورت واقعی ایجاد شده است را تعیین کند.

شکل ۱. ارزشیابی مشترک مبتنی بر هدف و فارغ از هدف [۱۴]

■ **نقد کارکردی:** برخی از انتقادات رایج از ارزشیابی فارغ از هدف شامل این استدلال است که این رویکرد از ذی‌نفعان بالادستی بیش از حد مستقل است، بنابراین برای آنها مفید نیست؛

■ **نقد ارزش‌شناختی:** ارزشیابی فارغ از هدف، اهداف و مقاصد را که تعمداً برای دمکراتیک بودن ساخته شده‌اند، نادیده می‌گیرد و تنها برنامه‌های بالغی که خیلی موفق هستند، متقاعد خواهند شد که چنین رویکرد ارزشیابی «پرمخاطره‌ای» را امتحان کنند [۱۱].

■ **نقد روش‌شناختی:** یکی از انتقادات جدی بر ارزشیابی

۵-۲. انتقادات به رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف

چهار انتقاد مهم به رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف وارد شده است:

■ **نقد هویتی:** با وجود محاسن متعددی که برای ارزشیابی فارغ از هدف برشمرده شده است؛ این رویکرد عموماً توسط مدیران و ارزشیابان برنامه به‌دلایل واضحی همچون فقدان ساختار از پیش تعیین شده و افزایش اضطراب و نگرانی ارزشیاب، نامطلوب تلقی شده است [۱۲]. لذا پس از چند دهه از معرفی این رویکرد، علاقه کمی به آن در میان دانش‌پژوهان ارزشیابی وجود دارد.

مثلاً فقدان ساختار منقح و از پیش طراحی شده، استقلال از ذی‌نفعان بالادستی، فقدان روش‌شناسی قابل تعمیم و مانند آن. اگر بازبودگی و امکان مانور این رویکرد سلب شده و در دام استبداد متدولوژیک و تصلب ساختارهایی یکنواخت و غیربهبودیابنده در فرایند اجرای ارزشیابی بیفتد و یا خود را وام‌دار مدیران و ذی‌نفعان برنامه بداند؛ مطلوبیت خود در شناسایی آثار واقعی برنامه‌ها را از دست خواهد داد.

فارغ از هدف، این است که این رویکرد فاقد روش‌شناسی قابل استفاده است. اگرچه ارزیابی فارغ از هدف در ارزیابی برنامه بیش از ۵۰ سال [۱۵] سابقه دارد؛ با این حال، تعدادی از اندیشمندان ارزیابی آن را به‌عنوان یک لفاظی محض مورد انتقاد قرار داده و نتیجه می‌گیرند که کاربرد عملی ندارد [۱۶]. بسیاری از انتقادات فوق دقیقاً جهاتی را مورد نقد قرار می‌دهد که ارزشیابی فارغ از هدف، آن جهات را هدف‌گیری کرده و در آن خود را از رویکرد مبتنی بر هدف ممتاز کرده است:

۳. انجام ارزشیابی فارغ از هدف؛ مدل‌های اجرایی و روش‌شناسی

مبتنی بر هدف معمولاً اهداف و مقاصد را با شرح برنامه دریافت کرده و سپس شاخص‌های پیامدها را تعیین می‌کند، درحالی‌که ارزیاب فارغ از هدف اغلب با جمع‌آوری داده‌ها شروع می‌کند. تفاوت اساسی بین دانستن اینکه هنگام ارزیابی یک محصول (مانند ماشین لباس‌شویی) یا ارزیابی یک برنامه احیای محله، از کجا باید شروع کرد، از درک ارزیاب از موضوع مورد نظر و آنچه قرار است انجام دهد، ریشه می‌گیرد. ارزیاب فارغ از هدف از دانستن آنچه قرار است برنامه در نهایت انجام دهد (اهداف و مقاصد) منع می‌شود، بنابراین نخستین وظیفه ارزیاب فارغ از هدف تلاش برای تعریف و توصیف برنامه است. این امر با اندازه‌گیری، مشاهده و بررسی ادبیات و اسناد مربوط به اقدامات و فعالیت‌های برنامه انجام می‌شود. هنگامی که ارزیاب فارغ از هدف شروع به درک این موضوع می‌کند که برنامه چه کاری را انجام می‌دهد و به چه کسی خدمت می‌کند، اقدامات مربوط به نتیجه اغلب خود را نشان می‌دهد و اضطراب ارزیاب کاسته می‌شود [۱۰].

۲-۳. پیش‌نیازهای روش‌شناختی برای ارزیاب فارغ از هدف

درواقع فقط دو پیش‌نیاز روش‌شناختی برای ارزیاب فارغ از هدف وجود دارد:

- نخست اینکه ارزیاب فارغ از هدف، خارجی و مستقل از برنامه و ذی‌نفعان بالادستی آن (تأمین‌کنندگان مالی برنامه، طراحان، مجریان، مدیران، کارکنان، داوطلبان و ...) باشد.
- دوم اینکه یک نفر به‌عنوان ناظر (غربالگر) هدف منصوب شود.

ارزیابی فارغ از هدف یک مدل ارزیابی جامع و مستقل نیست، بلکه ماهیت نگرشی و رویکردی دارد؛ نوعی جهت‌دهی است به ارزیاب در طول فرایند ارزیابی. اسکریون (۱۹۹۱) ادعا می‌کند که ارزیابی فارغ از هدف از نظر روش‌شناختی خنثی است، به این معنی که می‌توان از آن به‌طور مشترک با چندین رویکرد، مدل و روش ارزشیابی روش مورد موفقیت (به‌عنوان مثال، برینکرهوف، ۲۰۰۳)؛ متن، ورودی، فرایند، مدل محصول (به‌عنوان مثال، استغلیبیم، ۲۰۰۳)؛ ارزیابی متمرکز بر استفاده؛ ارزیابی سازه‌نگاری (به‌عنوان مثال، گوبا و لینکلن، ۱۹۸۹)؛ و قضاوت خبرگان (ایزنر، ۱۹۸۵) استفاده کرد. اسکریون ادعا می‌کند که ارزشیابی مبتنی بر هدف از نظر روش‌شناختی ثابت است، درحالی‌که ارزشیابی فارغ از هدف می‌تواند با تغییرات پراکنده در نیازهای جوامع هدف، منابع برنامه و اهداف برنامه سازگار شود چراکه جوامع هدف، برنامه‌ها، بنیادها و محیط آنها پویاست. آنچه زمانی یک هدف یا هدف مناسب بود، ممکن است به‌مرور زمان کمتر مرتبط شود. برخی از محققان در اوایل دهه ۱۹۵۰ دریافتند که درواقع، این تغییرات اغلب از درون آمده و سازمان‌ها و کارکنان آنها اختیارات زیادی برای تعریف و تغییر اهداف و مقاصد خود دارند [۱۷].

۱-۳. نقطه شروع؛ جمع‌آوری داده

برای ارزیاب و نیز ناظر ارزیابی فارغ از هدف، یک مسئله روش‌شناختی وجود دارد: پس از پذیرش این فرض که یک برنامه را می‌توان بدون ارجاع به اهداف آن ارزشیابی کرد، سوال اجتناب‌ناپذیر این است: چه داده‌هایی جمع‌آوری شود؟ ارزیاب

گسترده نیاز ندارد، اما باید درک اساسی از هدف و روش ارزیابی فارغ از هدف داشته و با سازمان و برنامه آن نیز آشنایی نسبی داشته باشد [۱۸].

۳-۳. چک‌لیست ارزشیابی فارغ از هدف

چک‌لیست ارزشیابی فارغ از هدف، مجموعه‌ای از بایدها و نبایدهاست که در جدول ۴ ارائه شده است. این چک‌لیست، نسخه عملیاتی ایدئال ارزشیابی فارغ از هدف می‌باشد، به این معنی که این چک‌لیست نظریه ارزیابی ایدئال (که هرگز قابل دستیابی نیست) را ارائه داده و توجیه می‌کند که چرا برخی از شیوه‌های ارزیابی منجر به انواع خاصی از نتایج در موقعیت‌هایی که ارزیابان با آن مواجه هستند؛ می‌شود. چک‌لیست زیر، برای هدایت تلاش‌های ارزشیابی فارغ از هدف بوده و به‌عنوان ابزاری برای ارزیابی وفاداری ارزیاب به مدل طراحی شده است.

یک غربالگر یک فرد بی‌طرف است (یعنی کسی که به طراحی فرایند ارزیابی یا جمع‌آوری داده‌ها منصوب نشده است)، مانند یک دستیار اداری، یک شخص ثالث یا حتی مخاطب ارزیابی. برای کاهش پتانسیل آلودگی ارزیاب به هدف، این فرد منصوب می‌شود تا تمام بیانییه‌های سازمانی و مطالب مرتبط با ارزشیابی را رهگیری کرده و اطلاعات هدف را حذف و آنها را از ارزیاب جدا کند [۱۰].

درحالی‌که ارزیاب فارغ از هدف در تلاش است تا از استراتژی‌های کشف و تحقیق برای کشف اثرات واقعی استفاده کند. فردی به او در مراحل اولیه ارزیابی هم از نظر ویرایش مطالب و هم به‌عنوان رابط برای کارکنان پروژه کمک می‌کند که غربالگر نام دارد؛ غربالگر بین ارزیاب و افراد برنامه مداخله می‌کند (حائل بین ارزیاب و منابع سوگیری) تا ارتباطات و اسناد هدف‌مدار را قبل از رسیدن به ارزیاب حذف کند.^۱ غربالگر به آموزش

جدول ۴. چک‌لیست بایدها و نبایدهای ارزشیابی بدون هدف [۱۱]

بایدها

- یک غربالگر^۲ (یعنی واسطه‌ای که تضمین می‌کند هیچ اطلاعات مبتنی بر اهداف یا مقاصد به ارزیاب بدون هدف منتقل نمی‌شود) شناسایی و به‌کار بگیرید.
- تمام بیانییه‌های سازمانی^۳ را به غربالگر ارجاع دهید و غربالگر را در طول ارزشیابی درگیر کنید تا از آلودگی احتمالی محافظت شود.
- قبل از پذیرش ارزشیاب، تمام مطالب نوشته شده را برای ارجاع به اهداف یا مقاصد برنامه غربالگری کنید.
- به همه افراد برنامه، ماهیت بدون هدف ارزشیابی را توصیه کنید. اطمینان حاصل نمایید که آنها متوجه شده‌اند که قرار نیست اطلاعات مربوط به اهداف یا مقاصد را منتقل کنند.
- اگر کارکنان برنامه شروع به صحبت در مورد اطلاعات مبتنی بر هدف کردند، آنها را متوقف کنید.
- حوزه‌های بالقوه‌ای را که در آن می‌توانید برای اثرات جستجو کنید (تا حدی از طریق نیازسنجی) شناسایی کرده و از آنها به‌عنوان مبنایی برای معیارهای اندازه‌گیری استفاده نمایید.
- ابزارهای قابل توجیه برای اندازه‌گیری عملکرد و اثرات واقعی (یعنی ابزارهای معقول با زمینه‌های مناسب برای استفاده) را شناسایی و انتخاب کنید.
- عملکرد و اثرات واقعی و تجربیات را اندازه‌گیری نمایید؛ برنامه را همان‌طور که هست مشاهده کنید.
- اطلاعات واقعی درباره اثرات و تجربیات برنامه را با نیازهای از پیش شناسایی شده مقایسه نمایید تا تأثیر برنامه بر نیازهای مصرف‌کننده را سنجش کنید.
- مشخصات یا نمایه‌ای^۴ از اثرات مثبت، منفی و خنثی ارائه دهید.

نبایدها

- با کارکنان برنامه در مورد اهداف یا مقاصد گفتگو نکنید.
- برای یافتن اهداف و مقاصد اعلام شده تلاش نکنید.

۱. برخی مدعی شده‌اند که ممکن است ارزیاب در فرایند ارزیابی فارغ از هدف، ترجیحات شخصی خود را اعمال کند که باید گفت این ادعا تنها در صورتی صادق است که ارزیابی به‌درستی انجام نشده باشد.

2. Screener
3. Communiqués
4. Profile

نیاز است. ارزیاب تازه‌کار فارغ از هدف اغلب با دو سوال واضح روبه‌رو می‌شود: چه داده‌هایی را باید جمع‌آوری کنم و چه چیزی را باید ارزش‌گذاری کنم؟ پاسخ به این سؤالات انجام یک نیازسنجی^۱ است [۱۲] که نیازهای مخاطبان برنامه را بررسی می‌کند و سپس این نیازهای مربوطه را با اندازه‌گیری‌ها و مشاهدات عملکرد فعلی و گذشته برنامه در برآورده کردن این نیازها مقایسه می‌کند.

درنهایت آنکه ارزشیابی فارغ از هدف یک مدل همه‌کاره است. تا زمانی که مدل ارزشیابی، جهت‌گیری هدف را دیکته نکند، می‌تواند در ترکیب با هر مدل ارزشیابی دیگری استفاده شود. همچنین باید توجه داشت که چهار اصل اساسی حاکم بر ارزشیابی فارغ از هدف، منابع اطلاعات اهداف و مقاصد از پیش تعیین شده و چک‌لیست برای انجام یک ارزشیابی فارغ از هدف، همگی به‌عنوان راهنمای روش‌شناختی برای ارزیاب‌های فارغ از هدف عمل می‌کنند.

۳-۴. تسهیل ارزشیابی فارغ از هدف؛ توجیه، تبیین و نیازسنجی

برای تسهیل و اجرای بهتر ارزشیابی فارغ از هدف، دو موضوع وجود دارد که باید با آنها برخورد شود:

■ موضوع اول بر چگونگی توضیح این رویکرد ارزیابی کمتر شناخته شده و گاه بحث‌برانگیز برای متقاضیان و ذی‌نفعان ارزیابی تأکید دارد. بیان و روایت صحیح از این رویکرد نزد ذی‌نفعان و اقتناع ذهنی آنان به انجام هرچه بهتر این رویکرد و تحقق اهداف آن کمک قابل‌توجهی می‌کند.

■ موضوع دوم به ارزیاب مربوط می‌شود؛ نادر بودن ارزشیابی فارغ از هدف، منحصربه‌فرد بودن روش آن و نادیده گرفتن اهداف مقاصد اعلام شده برنامه توسط آن، به این معنی است که زمان و تلاش بیشتری از سوی ارزیاب به‌منظور تبیین نظریه و روش‌شناسی ارزشیابی فارغ از هدف و همچنین برای هماهنگ کردن الزامات روش‌شناختی مانند غربالگری مورد

۴. مدل پیشنهادی ارزشیابی فارغ از هدف برای مجلس شورای اسلامی

معاونت نظارت نیز به‌تبع شرایط، امکانی که برای خود و بیشتر از خود برای مجلس متصور است باید برای انجام پژوهش‌های مربوط به ارزشیابی (و نظارتی) تمسک به روش‌هایی کند که (بهره‌ور است یعنی) از یک‌طرف بالاترین میزان اثربخشی در سنجش را داشته باشد و از طرف دیگر با کمترین هزینه در فرایند اجرا و پایین‌ترین نیاز به داده‌هایی که در دست دولت است، فرایند ارزشیابی را انجام دهد. به دو دلیل مهم، ارزشیابی مبتنی بر هدف مطلوب نبوده و مرکز پژوهش‌ها باید متمرکز بر ارزیابی فارغ از هدف شود: دلیل اول؛ غیربهره‌ور بودن ارزیابی مبتنی بر هدف و دلیل دوم؛ عدم امکان انجام آن به سادگی (به جهت فقدان داده‌های موردنیاز برای ارزشیابی). لذا به‌نظر می‌رسد ارزیابی مبتنی بر هدف، در شرایط موجود نظام سیاسی کشور (تفکیک قوا و دوگانگی سیاست و اداره) ممکن نیست، اما اگر ممکن هم بود به تنهایی مطلوب نبود.

ارزشیابی قانون را می‌توان برخوردار از هویت سه‌بعدی دانست: الف) بُعد ابزاری که آن را ابزاری برای تغییر اجتماعی می‌دانند؛ ب) بُعد توسعه نظری- حقوقی که دانش برآمده از آثار اقدام تقنینی می‌تواند به اصول کلی حقوقی همچون اصل برابری در قبال قانون، معنای تازه‌ای دهد؛ ج) بُعد انتقادی که اعتبار قانونگذار را در نسبت تصمیماتش، پاسخ‌گو می‌کند، به این شکل که شکاف میان مقاصد قانونگذار و نتایج به‌دست‌آمده از قانون را به‌مثابه سوختی برای اصلاح قانون می‌سازد [۲۱]. به اعتبارات سه‌گانه که گفته شد؛ روش‌های ارزشیابی مبتنی بر هدف کفایت لازم را به‌عنوان ابزار تام برای تغییر اجتماعی ندارد و به بازگشایی افق‌های معنایی جدید در نسبت اصول قانون اساسی کمکی نمی‌کند و همچنین امکان اتخاذ نوعی رئالیسم انتقادی در نسبت قوانین موجود را فراهم نمی‌کند و به همین جهت باید با روش‌های ارزشیابی فارغ از هدف جایگزین یا حداقل تکمیل شود.

۱. البته ممکن است گاهی در عمل، برخی از ارزیاب‌های فارغ از هدف، نیازسنجی را دور بزنند؛ مثلاً برنامه‌ای را در عمل مشاهده کرده و سپس با مقایسه نتایج عملکرد آن با نتایج برنامه‌های رقبای مهم و استانداردهای موجود که توسط نهادهایی مانند نهادهای حاکم، انجمن‌ها، ایجاد شده‌اند، برنامه را درجه‌بندی کنند.

■ عمده پیچیدگی ارزشیابی توسط مجلس، به جهت فقدان اطلاعات اوست؛ از آنجا که اطلاعات به روز و معتبر در مواردی ابزاری قدرتمند برای اعمال نفوذ مقامات اداری است، این افراد به رغم الزام قانونی، تمایلی برای اشتراک گذاری آن با دیگران (به خصوص نمایندگان مجلس که ناظر بر عملکردشان هستند) ندارند.

■ انجام فرایند ارزیابی تأثیرات، نیازمند برخورداری از نهادهای متعدد و طی تشریفات بوروکراتیک است که در دولت‌های موجود و در مجالس، تقریباً مفقود می‌باشد [۲۳].

ارزشیابی فارغ از هدف هم واجد مطلوبیتهایی (نگاه چندبعدی، عدم تمرکز بر اهداف قانونگذار و توجه به فرایند، ساختار و رهاوردها) است که ارزشیابی مبتنی بر هدف، فاقد آن بود. اما در باب امکان نیز ارزشیابی فارغ از هدف وضع مشابهی دارد:

سنجش نیات قانونگذار: ارزشیابی فارغ از هدف موضوعاً از دامنه سنجش اهداف و نیات قانونگذار خارج است. آنچه در این رویکرد اصالت دارد؛ سنجش فرایند و رهاورد قانونگذاری است، فارغ از آنکه اهداف قانونگذار در این فرایند و آن برابند متبلور است یا خیر.

نیازمندی به اطلاعات دولتی: در عین حال که اخذ اطلاعات توسط مجلس از دولت به صورت رسمی (سؤال از عالی‌ترین مقامات اجرایی، تحقیق و تفحص، کمیسیون‌های تخصصی پارلمانی و تأسیس نهادهای تخصصی نظارتی) برای ایجاد امکان ارزشیابی رهاورد عملکرد دولت سخت و بعضاً ممتنع است؛^۲ اما مجلس راهکارهای دیگری با عنوان راهکارهای غیررسمی دارد که عبارتند از کسب و جمع‌آوری اطلاعات از حوزه‌های انتخابیه، شبکه ارتباط شخصی نماینده و استفاده از قابلیت‌های احزاب و گروه‌های سیاسی متبوع نماینده [۲۲]. همان‌طور که از روش‌های پیشنهادی برمی‌آید؛ اخذ اطلاعات از دولت، سخت بلکه ممتنع است، اما از جوامع هدف قانون یا برنامه ممکن و میسر خواهد بود.

برخورداری از امکان بوروکراتیک معتنا به: به جهت آنکه ارزشیابی فارغ از هدف در یک فرایند تخصصی و ناظر به اهداف خرد شده با سنجه‌های مشخص هر جزء نبوده بلکه بر

الف) عدم مطلوبیت

ارزشیابی مبتنی بر هدف^۱ که وظیفه سنجش رهاورد مورد انتظار یک برنامه را دارد به چند دلیل بهره‌وری لازم را برای هدف ارزشیابی مرکز پژوهش‌ها ندارد؛ چراکه [۲۰]:

■ اهداف باید در این رویکرد ارزشیابی به صورت جزئی، خاص و دقیق بیان شوند که هم زمان بر بوده و هم نیازمند سنجه‌های معتبر برای اندازه‌گیری هدف است.

■ به دلیل تأکید زیاد بر اندازه‌گیری اهداف، امکان لازم برای شناسایی تأثیرات ناخواسته، توصیف تنوع نتایج ناشی از زمینه برنامه و سنجش روابط بین اهداف را ندارد.

■ بعضاً به شکست ارزشیابی خواهد انجامید؛ چه بسا اهدافی که در ذات خود شایستگی پیگیری ندارند و نمی‌توان تنها به دلیل تحقق آنها، برنامه را موفق دانست، محور ارزشیابی قرار بگیرند.

■ ممکن است اهداف مورد انتظار برنامه، آلوده به فساد، با کارکرد نامناسب، بی‌اهمیت، متناقض با نیازهای مخاطبان برنامه و برآمده از انگیزه‌های ناشی از سودانگاری و تعارض منافع باشد.

■ نگاه تک‌بعدی به رهاوردها دارد؛ در حالی که بسیاری از ارزشیابی‌ها باید علاوه بر رهاوردها، خود اهداف، ساختارها و فرایندها را نیز بیازمایند؛ توجه تام به رهاوردها باعث غفلت از پیامدهای مهم و ناخواسته خواهد شد.

■ اهداف طراحان برنامه، ممکن است غیراخلاقی، غیرواقعی، متناقض با نیازهای سنجیده شده، مطابق با علایق برنامه‌ریزان و به دور از بررسی آثار جانبی باشد.

ب) عدم امکان

■ ارزشیابی مبتنی بر هدف عمده بر اهداف و نیات فاعل برنامه‌ریزی یا خط‌مشی‌گذاری متمرکز است؛ در حالی که ارزشیابی فارغ از هدف بر نیازهای جامعه هدف با ایتنا بر قضاوت‌های ارزشی واقع‌بینانه متمرکز است. شناخت نیات قانونگذار (که در عمده موارد قوانین مستفاد از لوایحی است که دولت تنظیم می‌کند) به جهت درهم‌تنیدگی امر فنی (که در اهداف اعلامی مندرج است) و امر سیاسی بسیار سخت است.

1. Objectives – Based Evaluation

۲. قوه مجریه گرایش به تسلط بر قوه مقننه دارد و همواره عمده منبعی بوده که قوه مقننه را در تنگنا قرار داده است. در بیشتر کشورها این تنگنا تا ۹۰ درصد شمرده شده است؛ یعنی ۹۰ درصد قوانین را قوه مجریه ابتکار کرده و به ۹۰ درصد خواسته‌هایش نیز می‌رسد. رایبسون نیز مشارکت پارلمانی در پیشنهاد قوانین همراه با اصلاحات قانونی در سراسر جهان را ۲۰ درصد قوانین تصویب شده می‌داند (زرشکن عابد، ۱۳۸۶).

صورت‌بندی شده‌اند، نیاز است ابتدا نقاط انجام این رویکرد ارزشیابی را در کل فرایند ارزشیابی بیابیم. پس از مکان‌یابی انجام ارزشیابی فارغ از هدف درون فرایند ارزشیابی طرح‌ها و لوایح، روش‌های پیاده‌سازی آن را باید دنبال کنیم.

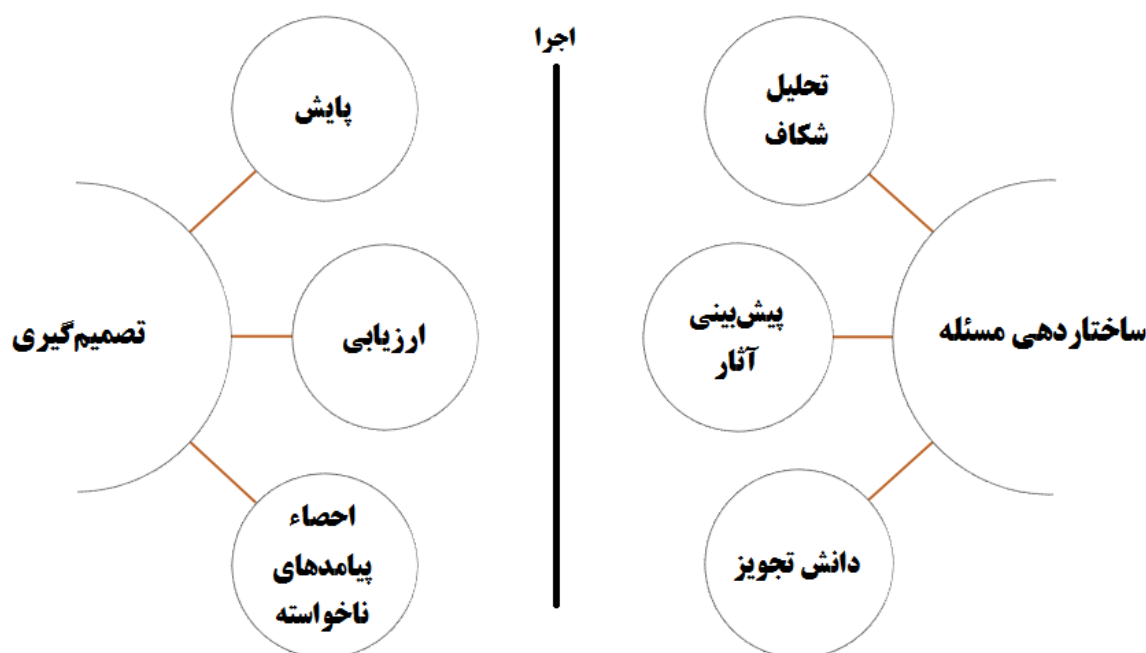
۴-۱-۱. ارزشیابی فارغ از هدف در ارزشیابی پیشینی
جهت سهولت در فهم و اجرای رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف، ابتدا لازم است مدل فرایندی ارزشیابی را در مجلس شورای اسلامی بازبینی کنیم. در این مدل که هم ارزشیابی پیشینی و هم پسینی مندرج است؛ چهار فعالیت قبل از اجرا و چهار فعالیت پس از اجرا قرار دارد. در مرحله پیش از اجرای طرح یا لایحه، چهار فعالیت اصلی شامل ساختاردهی مسئله، تحلیل شکاف، پیش‌بینی آثار و دانش تجویز قرار دارد. برای پیش‌بینی پیامدهای ناخواسته در ارزشیابی پیشینی طرح‌ها و لوایح، رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف در فعالیت پیش‌بینی آثار جانمایی می‌شود. یعنی در جایی که ما با روش‌ها و تکنیک‌هایی اقدام به پیش‌بینی آثار و پیامدهای طرح‌ها و لوایح کرده‌ایم، اقدام به پیش‌بینی پیامدهای ناخواسته آن نیز با اتکا به رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف خواهیم کرد.

کلیت آنچه واقع شده عارض می‌شود؛ محتاج امکان معتنا به بوروکراتیک نبوده و با حداقل بوروکراسی قابل تحقق است.

۴-۱. جانمایی ارزشیابی فارغ از هدف در مدل پیشنهادی ارزشیابی

با توجه به اینکه به احتمال زیاد، معاونت نظارت مجلس امکانات و ظرفیت و به‌طور کلی زیرساخت کافی برای انجام ارزشیابی با ملاحظات فوق را ندارد، نیاز است از امکانات و ظرفیت‌های سایر بخش‌ها و نهادهای تابعه مجلس استفاده کرد تا با همکاری و هم‌افزایی این نهادها، هدف والای ارزشیابی محقق شود. برای این منظور، می‌توان از ظرفیت‌های تخصصی، بدنه کارشناسی و امکانات و دفاتر مرکز پژوهش‌های مجلس بهره گرفت. مرکز پژوهش‌های مجلس با دارا بودن بخش‌هایی نظیر گروه آزمایشگاه حکمرانی و سیاست‌پژوهی، دفتر حکمرانی، مرکز داده‌کاوی و مرکز افکارسنجی می‌تواند بدون صرف هزینه و ایجاد بوروکراسی جدید، بخش قابل‌توجهی از بار ارزشیابی قوانین معاونت نظارت را به دوش بکشد. از این رو و برای انجام ارزشیابی فارغ از هدف در مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی و احصای پیامدهای ناخواسته خط‌مشی‌های عمومی که در قالب طرح‌ها و لوایح

شکل ۲. مدل فرایندی ارزشیابی در مجلس شورای اسلامی

مقادیر عددی جمع‌آوری شده در نقاط مختلف زمانی با ارائه متوالی است. تحلیل سری‌های زمانی، سنجش‌های تلخیص شده‌ای از میزان و نرخ تغییر در سال‌های گذشته و آینده ارائه می‌دهد. گفتنی است پیش‌بینی مبتنی بر برون‌یابی بر سه پیش‌فرض: ۱. استمرار، ۲. قاعده‌مندی و ۳. روایی و پایایی استوار است.

ب) پیش‌بینی نظری

پیش‌بینی نظری نوعی پیش‌بینی است که بر تبیین‌های نظری استوار است و پرسش اصلی‌اش این است که چرا روند گذشته باید خود را در آینده تکرار کند. پیشگویی‌ها همچنین ممکن است از طریق پیش‌بینی‌های مبتنی بر خبرگی خبرگان یا مرجعیت روش‌هایی مانند مدل‌سازی اقتصادسنجی تکمیل شوند.

ج) پیش‌بینی قضاوت‌های خبرگان

نوعی پیش‌بینی مبتنی بر تجربه حرفه‌ای و خبرگی افرادی است که فرض می‌شود دارای قابلیت‌هایی ویژه برای پیش‌بینی وضعیت‌های آینده جامعه هستند. قضاوت‌های غیررسمی براساس دانش ضمنی، انجام می‌شود. در مقابل، پیش‌بینی‌های مبتنی بر استدلال صریح، کندتر، به‌روشی بی‌طرفانه‌تر و مطابق با قواعد پذیرفته شده یک رشته علمی یا یک حرفه انجام می‌شوند.

ارزشیابی فارغ از هدف در راستای پیش‌بینی آثار واقعی قوانین

در ارزشیابی پیش‌بینی، ارزشیابی فارغ از هدف به دنبال پیش‌بینی آثار واقعی برنامه و قانون با ابتنابر روش‌های متداول ارزشیابی که در رویکرد مبتنی بر هدف به کار گرفته می‌شود، است. پیش‌بینی، مجموعه‌ای از رویه‌های تولید اطلاعات در مورد حالات آینده جامعه بر مبنای اطلاعات موجود و گذشته است؛ آنها، اطلاعاتی را در مورد نتایج مورد انتظار از قانون یا خط‌مشی ارائه می‌دهد. نکته حائز اهمیت آن است که استفاده از روش‌های پیش‌بینی در رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف، با ملاحظه این معناست که اهداف و مقاصد رسمی قانون یا خط‌مشی مجهول می‌باشد. ویلیام دان سه شکل اصلی برای انواع پیش‌بینی ارائه می‌کند که عبارتند از: الف) برون‌یابی، ب) پیشگویی‌ها و ج) قضاوت‌های خبرگانی.

الف) پیش‌بینی برون‌یابی

روش پیش‌بینی برون‌یابی، پیش‌بینی‌هایی از وضعیت‌های اجتماعی آینده را براساس داده‌های گذشته، جاری و تاریخی تولید می‌کند. پیش‌بینی مبتنی بر برون‌یابی اغلب بر تحلیل سری‌های زمانی استوار است که مستلزم تحلیل ارزش‌های

جدول ۵. رویکردها، مبانی و روش‌های پیش‌بینی [۱۹]

روش	مبنا	رویکرد
تحلیل سری‌های زمانی کلاسیک	روند برون‌یابی	پیش‌بینی برون‌یابی
برآورد روند خطی		
وزن‌دهی نمایی		
تبدیل داده‌ها		
نگاشت نظریه	گزاره‌ها و قواعد نظری	پیش‌بینی نظری
مدل‌سازی علی		
تحلیل رگرسیون		
برآورد فاصله‌ای و نقطه‌ای		
تحلیل همبستگی		
دلفی کلاسیک	قضاوت متخصص و خبره	پیش‌بینی قضاوتی
دلفی خط‌مشی		
تحلیل اثر متقاطع		
پیش‌بینی امکان‌پذیری		

پیامدهای واقعی برنامه و قانون می‌باشد و نه پیامدهای مقصود و گزینش شده آن. پیامدهای واقعی در دو قالب دسته‌بندی می‌شوند: پیامدهای مطلوب و پیامدهای ناخواسته. ارزشیابی پسینی در ارزشیابی فارغ از هدف، اطلاعاتی روا و پایا در مورد عملکرد خطمشی تولید می‌کند؛ یعنی می‌گوید چه حدی از نیازها، ارزش‌ها و فرصت‌ها و همین‌طور اهداف اصلی و فرعی از طریق اقدام عمومی محقق شده‌اند. همچنین ارزش‌هایی که زیربنای اهداف کلی و فرعی هستند را از طریق تعریف و عملیاتی‌سازی، شفاف و نقد می‌کند. این فرایند شفاف‌سازی و نقد را می‌توان با بررسی سناریوهای بدیل ارزش‌محوری دنبال کرد؛ در این سناریوها به‌جای ارزش‌ها، مقامات دولتی و منافع گروه‌های مشتری ملاک ارزیابی خواهند بود و به‌جای تمرکز بر عقلانیت جوهری، بر عقلانیت فنی، اقتصادی، حقوقی، اجتماعی تأکید می‌شود. معیارهای ارزشیابی پسینی دستاوردهای قانون یا خطمشی که گذشته‌نگر هستند به‌شرح ذیل است:

۲-۱-۴. ارزشیابی فارغ از هدف در ارزشیابی پسینی

از آنجاکه رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف به سنجش پیامدهای واقعی یک برنامه یا قانون تمرکز دارد؛ لذا رویکردی پسینی در ارزشیابی تلقی می‌شود. هدف از ارزشیابی پسینی - معطوف به گذشته، آگاهی از آن چیزی است که پس از اجرای قانون رخ می‌دهد؛ یعنی بررسی اثر واقعی قانونگذاری است. در واقع این نوع از ارزشیابی، به ارزیابی اثرگذاری، نتیجه‌بخشی و کارایی مقررات مبادرت دارد [۲۲]. برای شناسایی پیامدهای ناخواسته پس از اجرای طرح‌ها و لوایح در ارزشیابی پسینی، رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف پس از فعالیت‌های پایش و ارزیابی جانمایی می‌شود. در اینجا نیز با اتکا به روش‌های رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف، اقدام به شناسایی پیامدهای ناخواسته خواهیم کرد.

👉 شناسایی پیامدهای مطلوب و ناخواسته

ارزشیابی فارغ از هدف در ارزشیابی پسینی، به دنبال شناسایی

جدول ۶. معیارهای ارزشیابی پسینی [۱۹]

معیار توضیحی	پرسش	معیار
واحدهای خدمت	آیا دستاورد ارزشمندی حاصل شده است؟	اثر بخشی
واحد هزینه	برای دستیابی به دستاورد ارزشمند به چه مقدار تلاش نیاز بوده است؟	کارایی
خالص منافع یا مزایا		
هزینه‌های ثابت	دستیابی به دستاورد ارزشمند تا چه حدی به رفع مسئله کمک می‌کند؟	کفایت
معیار پارتو	آیا هزینه‌ها و منافع به‌طور مساوی میان گروه‌های مختلف توزیع می‌شود؟	برابری
معیار کالدور - هیکس		
معیار راولز		
سازگاری با پیمایش‌های شهروندان	آیا دستاوردهای حاصل از خطمشی، نیازها، ترجیحات یا ارزش‌های گروه‌های خاصی را برآورده می‌کند؟	پاسخ‌گویی مسئولانه
برنامه‌های عمومی باید علاوه بر اینکه کارا هستند، منصفانه نیز باشند.	آیا دستاوردهای (اهداف) مطلوب واقعاً ارزشمند و سودمند هستند؟	تناسب

دستاوردهای قانون یا خطمشی استفاده می‌کند که به‌صراحت توسط ذی‌نفعان متعدد ارزش‌گذاری می‌شوند. تفاوت اساسی ارزشیابی نظری تصمیم با شبه‌ارزشیابی و ارزشیابی رسمی، در این است که ارزشیابی نظری تصمیم، تلاش می‌کند تا اهداف کلی و فرعی نهفته تمام ذی‌نفعان را آشکار سازد. این بدان معناست که اهداف کلی و فرعی‌ای که به‌طور رسمی از جانب خطمشی‌گذاران و مدیران اعلام شده‌اند، فقط متعلق به خود ایشان و متکی بر ارزش‌های ایشان است، درحالی‌که همه ذی‌نفعان در تدوین و اجرای یک خطمشی نقش و سهم داشته و ارزش‌های خود را در آن وارد کرده‌اند و در تولید اهداف کلی و فرعی که بر آن اساس، عملکرد اندازه‌گیری می‌شود، دخیل هستند. از این‌رو می‌توان از این رویکرد ارزشیابی، برای ارزشیابی فارغ از هدف بهره‌جست [۱۴].

ارزشیابی نظری تصمیم^۱

ارزشیابی پسینی در ارزشیابی فارغ از هدف باید از ارزشیابی رسمی فاصله بگیرد؛ ارزشیابی رسمی رویکردی است که با بهره‌گیری از روش‌های توصیفی، اطلاعات روا و پایا درباره دستاوردهای خطمشی تولید می‌کند، اما چنین دستاوردهایی را براساس اهداف برنامه خطمشی که به‌طور رسمی توسط خطمشی‌گذاران و اداره‌کنندگان برنامه اعلام شده است، ارزشیابی می‌کند. پیش‌فرض اصلی ارزشیابی رسمی این است که اهداف کلی و اهداف فرعی که به‌طور رسمی اعلام شدند، سنجه‌های مناسبی برای سنجش ارزش یا ارزشمندی خطمشی‌ها و برنامه‌ها هستند. لذا چنین پیش‌فرضی با اصل بنیادین رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف در تعارض است. ازسویی دیگر، ارزشیابی نظری تصمیم، رویکردی است که از روش‌های توصیفی برای تولید اطلاعات روا و پایا درباره

جدول ۷. فنون ارزشیابی در رویکرد ارزشیابی نظری تصمیم [۱۹]

فنون (تکنیک)	رویکرد
نگاشت اثر متقاطع	ارزشیابی نظری تصمیم
طوفان فکری	
تحلیل استدلال	
دلفی خطمشی	
تحلیل نظرسنجی از کاربر	

۵. نتیجه گیری

کارآمدی قابل سنجش است؛ از یک سو اثر واقعی (و نه قصد شده) یک قانون بر رفتار جوامع هدف و غیرهدف را می‌سنجد و از سوی دیگر براساس ملاک کارآمدی، تنها هزینه‌های جانبی و منفی قانون را اندازه‌گیری می‌کند. لذا با دو شاخص مهم ارزشیابی می‌تواند سنجش خود را انجام دهد؛

۴) معاونت نظارت به‌عنوان نهاد متولی نظارت و ارزشیابی برای مجلس شورای اسلامی هم وظیفه ارزشیابی مبتنی بر هدف را دارد تا امکان فهم آثار و توابع عملی قوانینی که توسط مجلس وضع شده است را برای نمایندگان و عموم مردم مشخص کند؛ اما مهم‌تر از این شأن سازمانی، وظیفه ارزشیابی تمام آثار و رهاوردی‌هایی که بر هر قانون مترتب است را عهده‌دار است. لذا توصیه می‌شود؛ این معاونت (به شرط مهیا بودن شرایط زمانی، مالی، اطلاعاتی و بوروکراتیک) به‌صورت ترکیبی توسط دو تیم مختلف ارزیاب، به ارزشیابی مبتنی بر هدف و فارغ از هدف قوانین مهم مجلس اهتمام نماید. البته اگر امر ارزشیابی از جهت امکانات و شرایط، دایر بر انتخاب میان دو رویکرد ارزشیابی مبتنی بر هدف و فارغ از هدف باشد، مناسب‌تر است از رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف بهره‌برد؛ چراکه رویکرد ارزشیابی مبتنی بر هدف نگاهی خطی به ارزشیابی دارد و از ارزیابی نتایج مهم، اما غیرهدف‌گیری شده برنامه غفلت می‌کند و همین‌طور، ارزش‌های ارزیاب را در امر ارزشیابی دخالت می‌دهد؛ درحالی‌که ارزشیابی فارغ از هدف به جهت فقدان ارتباط ارگانیک با مدیر برنامه و کارکنان، حداقل سوگیری در ارزیاب را به‌همراه دارد و همچنین به‌جای نتایج مورد انتظار برنامه بر نتایج واقعی تمرکز می‌کند. لذا احتمال کشف عوارض جانبی پیش‌بینی‌نشده را افزایش می‌دهد؛

۵) معاونت نظارت می‌تواند ارزشیابی فارغ از هدف را به‌عنوان یک رویکرد ارزشیابی مستقل استفاده کند همچنان‌که می‌تواند آن را به‌عنوان مکمل یا همراه با ارزشیابی مبتنی بر هدف به‌کار بندد و یا می‌تواند آن را متقدم بر ارزشیابی مبتنی بر هدف استفاده کند [۱۲]. تنها دو حالت وجود دارد که در آن ارزشیابی فارغ از هدف نباید استفاده شود: ۱. زمانی که ذی‌نفعان برنامه مایل یا قادر به انطباق با ماهیت فارغ از هدف مدل ارزشیابی نیستند، و ۲. زمانی که ارزیاب، دانش پیشین معتابه و یا تجربه زیادی از اهداف و مقاصد برنامه دارد و نمی‌توان او را فارغ از اهداف در نظر گرفت؛

مجلس شورای اسلامی در کنار بال‌تقنین، موظف به نظارت بر حسن اجرای قوانین توسط قوه مجریه است تا امر نمایندگی با اتکا به این دو بال به پرواز درآید؛ اگر چنین نشود، بال‌تقنین فریه شده و بار مقررات فزونی می‌یابد. درحالی‌که متناسب اجرای قوانین، بازگشتی ساخت‌مند جهت بازبینی و احیائاً اصلاح قوانین پیشین و یا فهم ضرورت‌ها برای قانونگذاری‌های جدید اتفاق نخواهد افتاد. این گزارش در سلسله‌گزارش‌های ارزشیابی تأثیرات قانونگذاری، رویکردی نوین برای ارزشیابی قوانین را در اختیار قانونگذار قرار داده که نامش ارزشیابی فارغ از هدف است؛ در این رویکرد، ارزیاب بدون اطلاع از اهداف قانونگذار جهت قانونگذاری، به شناسایی آثار و تبعات واقعی قانونگذاری مبادرت خواهد کرد. جهت اجرای این رویکرد توسط معاونت نظارت مجلس شورای اسلامی، توصیه‌هایی به‌شرح ذیل ارائه می‌شود:

توصیه‌های سیاستی

۱) اگرچه براساس دو موج علم‌محور و شواهد، تأکید بر شواهد و قرائنی که نسبت به موقعیت مسئله و موقعیت اجرا وجود دارد از جهت اثباتی می‌تواند امر ارزشیابی را اثبات‌پذیر و اقناع‌کننده کند؛ اما همچنان‌که فرایند مسئله‌شناسی و سیاستگذاری بدون حضور ذی‌نفعان امر اجرا را با موانع معتناهی (شاید شکست اجرا) مواجه خواهد کرد؛ ارزشیابی بدون ذی‌نفعان نیز چه در ارزشیابی پیشینی و چه پسینی امکان اصلاح پیش‌نویس‌های قانونی و همین‌طور اجرای مناسب قانون را به تأخیر خواهد انداخت. مجلس شورای اسلامی به جهت نمایندگی عموم مردم ناگزیر از تمهید شرایط برای مداخله ایشان در حوزه ارزشیابی است؛

۲) اگر ارزشیابی موفق را ارزشیابی در موج گفتگو‌محور بدانیم ناگزیر خواهیم بود در رویکردهای ارزشیابی نیز بر رویکردهای مشخصی تأکید نماییم: رویکرد مصرف‌کننده‌محور در ارزشیابی خروجی برنامه؛ رویکرد مبتنی بر هدف در ارزشیابی مشخصات برنامه؛ رویکرد CIPP در ارزشیابی معطوف به اصلاح برنامه و رویکرد مشارکتی عمل‌گرا، توانمندساز و دمکراتیک در ارزشیابی معطوف به ذی‌نفعان برنامه؛

۳) از میان سه ملاک ارزشیابی یعنی اثرگذاری، نتیجه‌بخشی و کارآمدی، ارزشیابی فارغ از هدف با دو ملاک اثرگذاری و

شود. برای این منظور می‌توان از ظرفیت‌های تخصصی، بدنه کارشناسی و امکانات و دفاتر مرکز پژوهش‌های مجلس بهره گرفت. لذا پیشنهاد می‌شود معاونت نظارت از ظرفیت‌های مرکز پژوهش‌های مجلس به‌عنوان یکی از نهادهای یاری‌رسان به امر ارزشیابی، استفاده کند؛

۸ در راستای استفاده بهینه‌تر از ظرفیت‌های مجلس شورای اسلامی و نیز برای تحقق هرچه بهتر امر ارزشیابی، پیشنهاد می‌شود در آرایش ساختاری فعلی مرکز پژوهش‌ها، سه مجموعه باید به‌صورت خاص بر انجام فرایند ارزشیابی فارغ از هدف اهتمام کنند: گروه آزمایشگاه حکمرانی و سیاست‌پژوهی دفتر حکمرانی که به تأمین و تمهید روش‌شناسی و ابزارهای موردنیاز مطلق ارزشیابی و به‌صورت خاص ارزشیابی فارغ از هدف مبادرت کند، درعین حال این گروه به‌همراه مرکز داده‌کاوی با اتکا به روش‌هایی همچون شبیه‌سازی، بازی‌واره‌سازی، سیستم دینامیک، عامل‌محور و ... به ارزشیابی فارغ از هدف پیشینی پیش‌نویس‌های قانونی بپردازد و مرکز افکارسنجی که ارزشیابی فارغ از هدف را به‌صورت پسینی و با اتکا به مدل‌های سنجش افکار عمومی اجرا کند. در این بازآرایی ساختاری، دفاتر تخصصی مرکز شأن غربالگر خواهند داشت و مراکز سه‌گانه (یعنی مرکز داده‌کاوی، افکارسنجی و گروه آزمایشگاه) شأن ارزیاب.

۶ ارزشیابی فارغ از هدف را می‌توان هم در ارزشیابی پیشینی (معطوف به آینده و پیش از تصویب قانون) و هم ارزشیابی پسینی (معطوف به گذشته و پس از اجرا) انجام داد؛ در ارزشیابی پیشینی مبتنی بر رویکرد فارغ از هدف باید آثاری که قانون محتملاً بر تغییر رفتار جوامع هدف و غیرهدف خواهد گذارد، هزینه‌ها و منافعی که بر ایشان مترتب خواهد کرد سنجش شود و مبتنی بر این تحلیل به تجویز قانون اهتمام کرد و در ارزشیابی پسینی نیز آثاری (به‌خصوص پیامدهای ناخواسته) که قانون در واقع بر رفتار عموم گذارده است؛ سنجش شده و پیشنهادهای اصلاحی قانون ارائه شود. ارزشیابی پیشینی در رویکرد فارغ از هدف با روش‌های مختلف پیش‌بینی چون برون‌یابی، پیشگویی و قضاوت خبرگان انجام می‌شود و ارزشیابی پسینی نیز با روش ارزشیابی نظری تصمیم و ابزارهایی همچون طوفان فکری، تحلیل استدلال، دلفی خط‌مشی و نگاشت اثر متقاطع انجام می‌گیرد؛

۷ با توجه به اینکه، معاونت نظارت مجلس امکانات و ظرفیت و به‌طورکلی زیرساخت کافی برای انجام ارزشیابی با ملاحظات فوق را ندارد، نیاز است از امکانات و ظرفیت‌های سایر بخش‌ها و نهادهای تابعه مجلس استفاده کند تا با همکاری و هم‌افزایی این نهادها، هدف والای ارزشیابی محقق

جدول ۸. آرایش ساختاری مرکز پژوهش‌ها برای انجام ارزشیابی فارغ از هدف

مرکز افکارسنجی	مرکز داده‌کاوی	گروه آزمایشگاه حکمرانی و سیاست‌پژوهی	نهاد ارزشیاب فرایند ارزشیابی
		✓	تمهید مقدمات روش‌شناختی فارغ از هدف
	✓	✓	ارزشیابی فارغ از هدف پیشینی
✓			ارزشیابی فارغ از هدف پسینی

- [1] P. Bundi, "What Do We Know About the Demand for Evaluation? Insights From the Parliamentary Arena," *Am. J. Eval.*, vol. 37, no. 4, pp. 522–541, 2016, doi: 10.1177/1098214015621788.
- [2] S. Speer, V. Pattyn, and B. De Peuter, "The growing role of evaluation in parliaments: holding governments accountable?," *Int. Rev. Adm. Sci.*, vol. 81, no. 1, pp. 37–57, 2015, doi: 10.1177/0020852314546583.
- [3] I. Anglmayer and A. Scherrer, "Ex-post evaluation in the European Parliament: an increasing influence on the policy cycle," *J. Legis. Stud.*, vol. 26, no. 3, pp. 405–426, 2020, doi: 10.1080/13572334.2020.1782057.
- [4] K. Olejniczak, S. Borkowska-Waszak, A. Domaradzka-Widła, and Y. Park, "Policy labs: the next frontier of policy design and evaluation?," *Policy Polit.*, vol. 48, no. 1, pp. 89–110, 2020, doi: 10.1332/030557319X15579230420108.
- [5] K. Oliver, T. Lorenc, and J. Tinkler, "Evaluating unintended consequences: New insights into solving practical, ethical and political challenges of evaluation," *Evaluation*, vol. 26, no. 1, pp. 61–75, 2020, doi: 10.1177/1356389019850847.
- [6] E. Vedung, "Four Waves of Evaluation Diffusion," *Evaluation*, vol. 16, no. 3, pp. 263–277, 2010, doi: 10.1177/1356389010372452.
- [7] D. Guyadeen and M. Seasons, "Evaluation Theory and Practice: Comparing Program Evaluation and Evaluation in Planning," *J. Plan. Educ. Res.*, vol. 38, no. 1, pp. 98–110, 2018, doi: 10.1177/0739456X16675930.
- [8] J. L. Fitzpatrick, J. R. Sanders, and B. R. Worthen, *Program Evaluation: Alternative Approaches and Practical Guidelines*, 4th editio. Pearson, 2010.
- [9] D. M. Fetterman, "Empowerment evaluation," *Eval. Pract.*, vol. 15, no. 1, pp. 1–15, 1994, doi: 10.1016/0886-1633(94)90055-8.
- [10] B. W. Youker and A. Ingraham, "Goal-free evaluation: An orientation for foundations' evaluations," *Found. Rev.*, vol. 5, no. 4, p. 7, 2014, doi: 10.9707/1944-5660.1182.
- [11] B. W. Youker, "Goal-Free Evaluation: A Potential Model for the Evaluation of Social Work Programs," *Soc. Work Res.*, vol. 37, no. 4, pp. 432–438, 2013, doi: 10.1093/swr/svt032.
- [12] M. Scriven, *Evaluation thesaurus*, 4th ed. SAGE, 1991.
- [13] M. Q. Patton, "Goal-Based vs. Goal-Free Evaluation," in *Encyclopedia of Social Measurement*, Elsevier, 2005, pp. 141–144. doi: 10.1016/B0-12-369398-5/00403-5.
- [14] B. W. Youker, A. Zielinski, O. C. Hunter, and N. Bayer, "Who needs goals? A case study of goal-free evaluation," *J. Multidiscip. Eval.*, vol. 12, no. 27, pp. 27–43, 2016.
- [15] M. Scriven, *Die Methodologie der Evaluation*. 1972.
- [16] J. F. Irvine, "Goal-free evaluation: Philosophical and ethical aspects of Michael Scriven's model," *Calif. J. Teach. Educ.*, pp. 89–99, 1979.
- [17] E. H. Linn, *The rhetorical theory and practice of Harry Emerson Fosdick*. The University of Iowa, 1952.
- [18] J. W. Evers, *A field study of goal-based and goal-free evaluation techniques*. Western Michigan University, 1980.
- [19] W. N. Dunn, *Public policy analysis : an integrated approach*, 6th editio. Routledge, 2017.
- [۲۰] تیموریان، مرتضی و امامی، سیدمجتبی (۱۳۹۸). «ارزشیابی آزاد از هدف خط‌مشی گندم جمهوری اسلامی ایران»، مدیریت دولتی، دوره ۱۱، شماره ۳، صص ۴۵۵–۴۸۰.
- [۲۱] مدر، لویییز (۱۳۸۷). «ارزیابی تأثیرات: به سوی ارتقای کیفی قانونگذاری». مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۹۵۲۸.
- [۲۲] مرکز‌المیری، احمد (۱۳۹۱). «آسیب‌شناسی ارزیابی اجرای قانون؛ بررسی موردی: ارزیابی‌های انجام شده توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی در دوره هشتم»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۱۲۴۵۰.
- [۲۳] مرکز‌المیری، احمد (۱۴۰۰). «ارزیابی تأثیرات قانون در ایران؛ ملزومات اجرای ارزیابی تأثیرات اقتصادی پیشینی»، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، شماره مسلسل: ۱۷۸۳۰.

گزیده سیاستی

رویکرد ارزشیابی فارغ از هدف، برخلاف رویکرد ارزشیابی مبتنی بر هدف، به آثار واقعی قانونگذاری متمرکز است؛ بیشک در این ارتباط به سنجش پیامدهای ناخواسته مثبت یا منفی قانونگذاری در مجلس نیز حساسیت نشان خواهد داد.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، رویروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir